

Олександр БАРАН

РОЗВИТОК МЕРЕЖІ МІСЬКИХ ОСЕРЕДКІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В XIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

В історіографії панує згода, що на теренах Галицько-Волинської держави функціонувало чимало міських осередків. Леонтій Войтович у своїй синтетичній статті стверджував, що на середину XIII ст. у Володимирському князівстві було 95 міст, а сусідньому Галицькому – 52 міста¹. Виникають, однак, сумніви, чи, використовуючи термін “місто”, автор дійсно мав на увазі саме такі поселення, чи, можливо, “звично” замінив ним російське слово “город”, що для того часу означало як, власне, місто, так і міський осередок, а водночас і замок². У такому разі наведена кількість “міст” (тобто “городів” у вказаній варіативності наповнення цього поняття) була б цілком зрозумілою. До такої значеннєвої плутанини привертав увагу ще Казимир Тименецький: “...у слов'янських мовах конкурують між собою назви міста та городу. Їхнє походження різне. Назва город не лише старша, а й загальніша... Місто походить з пізнішого етапу розвитку (civitas). Однак сьогодні має місце зрівняння цих назв. У цьому загальному значенні використовуємо їх повсякденно”³. З огляду на це, видається необхідною конкретизація використаного в зазначеному дослідженні терміна для позначення багатофункціонального поселення, що відіграло важливу роль в економіці, суспільному житті, політиці та територіальному управлінні. При цьому необхідно наголосити, що, за вказівками Галицько-Волинського літопису⁴, термін “місто” з'явився у староукраїнській мові саме в другій половині – наприкінці XIII ст. й означав винятково місто, засноване на німецькому міському праві. Для решти поселень, які за рівнем розвитку перебували на вищому щаблі, ніж сільські поселення, тогочасні джерела вживають термін “градъ” або ж “городъ”. Зважаючи на це, використання терміна “місто” для XIII ст. щодо поселень, яких ще не торкнувся процес локації на німецькому праві, суперечило б уживаним у той час поняттям. За такої ситуації для потреб даного

¹ *Войтович Л.* Міста та їх населення // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – С. 161.

² *Словарь русского языка XI–XVII вв.* (надалі – СЛРЯ XI–XVII вв.). – Москва, 1977. – Вып. 4. – С. 90–91.

³ *Tymieniecki K.* Miasta. I. 2 // *Słownik Starożytności Słowiańskich.* – Wrocław, 1967. – Т. 3. – С. 211.

⁴ *Baran A.* Pojawienie się terminu “miasto” w językach polskim i ruskim w XIII wieku (na materiale Kroniki halicko-wołyńskiej) // *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej.* – Rzeszów, 2012. – Т. 5. – С. 7–12.

дослідження виникає необхідність вживання терміна “місто” у двох значеннях – широкому та вузькому: 1) міста як явища взагалі та 2) міста як поселення, локованого на німецькому праві. У свою чергу, використання поняття “місто” у вузькому значенні змушує запропонувати інший термін для долокаційного міста, яким, на мій погляд, може бути визначення “міський осередок”⁵.

Поняття “міський осередок” вживатиметься на окреслення поселення, що, з огляду на характер та економічне й адміністративне значення, знаходилося вище, ніж сільське поселення та замок. Такий тип поселення існував на усьому просторі Центральної Європи до XII–XIII ст.⁶, тобто до появи та поступового поширення нового урбаністичного вирішення – міста на німецькому праві. За визначенням Єжи Пекальського, таке поселення, аби його можна було віднести до міських осередків, мало відповідати, принаймні, наступним чотирьом критеріям: 1) у своєму функціонуванні спиратися на виробництві, торгівлі та наданні послуг; 2) бути адміністративним і політичним осередком; 3) виконувати оборонні функції; 4) бути релігійним центром⁷. Як додавав Кароль Бучек, важливою рисою усіх долокаційних міських осередків був брак станового самоврядування мешканців⁸. З топографічного огляду такий осередок складався із замку-дитинця й поєднаних з ним підгородь та посадів⁹ при домінуючому значенні замку-дитинця. Зважаючи на це, визначення “міський осередок” неповне, оскільки не відкликається до однієї з його складових частин – замку-дитинця (“городу”). Утім, беручи до уваги брак використання у сучасній українській мові терміна “гóрод” на позначення поселення чи його частини¹⁰, повне відображення автентичного історичного змістовного наповнення не видається можливим.

Повертаючись до питання про кількість міських осередків Галицько-Волинської держави, необхідно також зазначити, що у більшості досліджень, присвячених цій проблематиці, підсумки робляться або для середини XIII ст. (як у Л. Войтовича), або ж для ширшого періоду. Для прикладу можна відкликатися до твердження Михайла Кучинка про існування на Західній Волині, Холмщині та Підляшші у X–XIV ст. близько 40 міст¹¹.

Головною метою даного дослідження, відтак, є спроба переглянути усталення історіографії на тему мережі міських осередків у період, коли Волинське князівство разом з Галицьким під владою правителів з династії Романовичів утворювали один державний організм. Роки 1199 (рік об'єднання обох

⁵ При цьому необхідно окремо зазначити, що термін “міський осередок” не вживається в опозиції до терміна “місто”, а є складовою частиною його ширшого значення у конкретній історичній ситуації й на визначеній території. Див. обговорення різного змістовного наповнення терміна “місто” в літературі та самого явища міста: *Piekalski J. Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast.* – Wrocław, 1999; *Шыбека З. Гарадская цывілізацыя: Беларусь і свет.* Курс лекцій. – Вільня, 2009.

⁶ *Piekalski J. Od Kolonii...* – S. 25–26.

⁷ Tamże. – S. 26.

⁸ *Buczek K. Targi i miasta na prawie polskim.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1964. – S. 111–112, 130.

⁹ *Котляр М. Галицько-Волинська Русь (Україна крізь віки: У 15 т. – Т. 5).* – Київ, 1998. – С. 295.

¹⁰ Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. – Київ; Ірпінь, 2005. – С. 263.

¹¹ *Кучинко М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях.* – Луцьк, 2009. – С. 39.

князівств за Романа Мстиславовича¹²) та 1340 (рік смерті Болеслава Юрія II Тройденевича¹³) визначають дві виразні хронологічні межі дослідження. Цей період, з огляду на інвестиційну діяльність правителів, можна поділити на три менші. Перший – від 1199 до 1241 р., коли зазначилися головні напрями інвестиційної політики Романовичів, а закінчує його знищення значної кількості міських осередків унаслідок монгольської навали. Другий період – від 1241 до 1269 р. Його кінцеву межу визначає смерть Василька Романовича, що завершила період спільної інвестиційної діяльності Данила та Василька Романовичів й започаткувала період розподілу галицько-волинської спадщини між їх спадкоємцями. Третій етап охоплює заключний період існування об'єднаної Галицько-Волинської держави у межах 1269–1340 рр.

Галицько-Волинське князівство і королівство, що існувало на мапі Європи у XIII та першій половині XIV ст., складалося з двох історичних утворень: Волинського та Галицького князівств. У свою чергу, Волинське князівство з адміністративно-територіального огляду формували менші князівства, поділені на волості: Володимирське, Берестейське, Дорогичинське, Холмське (раніше – Угровське), Червеське, Белзьке, Луцьке та Пересопницьке (раніше – Дорогобузьке). У Галицькому князівстві нараховувалося чотири князівства: Перемишльське, Звенигородське, Галицьке та Тереховельське. Окремі структури утворювали Пониззя та так звана Болохівська земля¹⁴. Для кожного з цих адміністративно-територіальних організмів простежимо розвиток мережі міських осередків з урахуванням згаданих хронологічних поділів.

Володимирське князівство

На початку XIII ст. у Володимирському князівстві зафіксовано 2 міські осередки: Володимир та Турійськ. Найбільшим та найрозвиненішим з них був

¹² Рік 1199 як дата об'єднання Галицького та Волинського князівств за Романа Мстиславовича приймає більшість дослідників: *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Київ, 1993. – Т. 3. – С. 2–7; *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. 2-е видання, із змінами і доповненнями. – Львів, 1999. – С. 110; *Włodarski B.* Polska i Ruś 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S. 20–21; *Котляр М.* Галицько-Волинська Русь. – С. 154–155; *Яковенко Н.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Видання третє, перероблене та розширене. – Київ, 2006. – С. 100; *Головко О.* Князь Роман Мстиславич та його доба: Нариси з історії політичного життя Південної Русі XII – початку XIII століття. – Київ, 2001. – С. 142–147. Не так давно це датування спробував підважити Віталій Нагірний, на думку якого Роман Мстиславович опанував Галич уже в другій половині

1198 р. Автор не відкинув, однак, цілковито датування 1199 р.: *Nagirnyj W.* Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264. – Kraków, 2011. – S. 83–92.

¹³ *Paszkievicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Kraków, 2002. – S. 42; *Janeček A.* Udział szlachty w kolonizacji Rusi Koronnej: migracje rodów i ich nowa własność (XIV–XV w.). Próba ujęcia syntetycznego // *Rody na Śląsku, Rusi Czerwonej i w Małopolsce: średniowiecze i czasy nowożytne. Stan badań, metodologia, nowe ustalenia* / Red. W. Zawitkowska, A. Pobóg-Lenartowicz. – Rzeszów, 2010. – S. 59.

¹⁴ На думку Л. Войтовича, Болохівська земля від часів Романа Мстиславовича перебувала під контролем волинських князів: *Войтович Л.* Збирання волинської землі // *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 3). – Біла Церква, 2013. – С. 81.

Володимир. Він мав порівняно скромний за розмірами дитинець¹⁵ з поверхнею 1,5 га та підгороддя, що складалося з кількох частин загальною площею 66 га¹⁶. Кількість мешканців за орієнтаційними дослідженнями мала сягати в XIII ст. бл. 20 тис. осіб¹⁷.

За 30 км на північний схід від Володимира знаходився Турійськ, що існував уже від кінця XI ст.¹⁸. В описі обставин нападу литовців 1252 р.¹⁹, віднотованого в Галицько-Волинському літописі, він відзначений як центральний осередок області, на яку скеровано напад: *“Миндог же посла снѣ си. и воева ѡколо Тоурьска”*²⁰, що дозволяє відносити його до числа міських осередків. Не знаємо докладно його топографії, оскільки археологічно досі досліджено лише дитинець²¹.

Устилуг за 12 км на захід від Володимира вперше і єдиний раз згадано у Київському літописі під 1150 р. як місце, де *“на кормлѣніе”* посаджено уторців²². З археологічного огляду, це городище з матеріалами X–XIV ст.²³. Немає, однак, докладних даних, які б дали змогу зарахувати його до числа міських осередків. Припускають, що він відігравав роль порту Володимира на Західному Бугу²⁴.

Бракує також інформації про розвиток мережі міських осередків Володимирського князівства у першій половині XIII ст., натомість після монгольської навали 1241 р. можна прийняти появу Мельниці та Каменя-Каширського.

Мельниця розташована на відстані 70 км на північний схід від Володимира (через Турійськ) та 40 км на схід від Турійська. Про неї є дві літописні згадки – 1245 та 1262 р.²⁵. В обох випадках поселення функціонує як укріплений замок, довкола якого пустошили нападники, однак про його здобуття не згадано²⁶. На основі

¹⁵ Тут і далі термін *“дитинець”* використовується на позначення внутрішньої частини укріплень міського осередку, де розташовувалися княжа резиденція, святиня та боярські садиби тощо: СЛРЯ XI–XVII вв. – С. 237; *Секретарь Л., Трояновский С.* Дитинец в градостроительной терминологии Древней Руси // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики.* – 2003. – Вып. 4(14). – С. 63–65; *Баран О.* Образ укріпленого міста в Галицько-Волинському літописі // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2005. – Вып. 9. – С. 158.

¹⁶ *Терський С.* Володимир у світлі археологічних досліджень // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2007. – Вып. 1. – С. 253–256; *Його ж.* Княже місто Володимир. – Львів, 2010. – С. 76–86.

¹⁷ *Трегубова Т.* Города Галицкой и Волынской земель // *Древнерусское градостроительство X–XV веков / Ред. Н. Гуляницкий.* – Москва, 1993. – С. 124.

¹⁸ *Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ).* – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 242.

¹⁹ Датування події 1252 р. за: *Грушев-*

ський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописи // *Записки Наукового товариства імени Шевченка (далі – ЗНТШ).* – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 35. В іпатівській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1253 р.

²⁰ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 819.

²¹ *Раппопорт П.* Военное зодчество западных русских земель X–XIV вв. – Ленинград, 1967. – С. 45.

²² *Ипатьевская летопись.* – Стб. 408.

²³ *Кучинко М.* Історія населення... – С. 72; *Його ж.* Володимир середньовічний. Історико-археологічні нариси. – Луцьк, 2006. – С. 82.

²⁴ *Тихомиров М.* Древнерусские города. Издание 2-е, дополненное и переработанное. – Москва, 1956. – С. 315; *Кучинко М.* Володимир середньовічний. – С. 82.

²⁵ Датування подій 1245 та 1262 рр. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 32, 42. В іпатівській редакції Галицько-Волинського літопису перша подія хибно датується 1246 р., а друга – слушно 1262 р.

²⁶ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 798, 856.

археологічних досліджень відомо, що дитинець мав потужні деревно-земляні укріплення²⁷. Відтак, можна припускати замково-міський характер Мельниці.

У цьому часовому відтинку з'явився також Камінь-Каширський. Літописний Камінь (нині – Камінь-Каширський Волинської обл.) віднотовано у Галицько-Волинському літописі двічі – під 1262 та 1276 рр.²⁸. Із цим поселенням пов'язана дискусія – Михайло Грушевський²⁹, Володимир Пашуто³⁰, Микола Котляр³¹ та інші вважали, власне, його центром володінь малолітніх Данила та Василька Романовичів у 1213–1214 рр. Тому можна було б перенести першу згадку про нього з 1262 на 1213 р. Однак аналіз описаних у літописі обставин, пов'язаних з нотаткою про Камінь під 1213 р., породжує сумніви в отождненні³². Напевно можна говорити

²⁷ *Раннопорт П.* Военное зодчество... – С. 50.

²⁸ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 855, 874. Так подав Л. Махновець: *Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Л. Махновець.* – Київ, 1989. – С. 553. Датування подій 1262 та 1276 рр. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 42, 42. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису обидві події слушно датовані відповідно 1262 та 1276 р.

²⁹ *Грушевський М.* Історія... – Київ, 1992. – Т. 2. – С. 380.

³⁰ *Пашуто В.* Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – Москва, 1950. – С. 325.

³¹ *Котляр М.* Галицько-Волинська Русь. – С. 237.

³² Підпорядкування Каменя (хоча в цьому випадку – Кам'яця, а не Каменя) князеві Василькові Романовичу відбулося на тлі боротьби за опанування Галича. Василько з'явився у Кам'яці після того, як від нього відібрали Белз: “Приде Лестько к Белзоу. оубъженъ Александромъ. Олександръ же не приаше. хота зла Романовичемъ и приа Белзь. и да Олександрови. а боаре не изневришаса. но идоша вси со княземъ Василкомъ. в Каменъць” (*Ипатьевская летопись.* – Стб. 728–729). Тут варто привернути увагу до ще однієї особи, яка в 1210–1214 рр. прагнула відігравати впливову роль у Галицько-Волинській Русі, – пересопницького князя Мстислава Ярославовича Німого. Ще в 1210 р. на запрошення галичан він здійснив виправу на Галич, а наступного року долучився до коаліції з метою посадити в Галичі малолітнього Данила Романовича. Однак на-

ступного, 1212 р., після вигнання Данила та захоплення влади представником боярства Володиславом, Мстислав сам зайняв Галич. У 1213 р. він втік перед угорським військом. Наприкінці ж 1213 – на початку 1214 р. разом з Лестьком Білим, Данилом Романовичем, Олександром і Всеволодом Всеволодовичами Мстислав Ярославович пішов виправою на Галич. Саме тоді (1213) Василько та Данило отримали Кам'янець. Як можна припускати на підставі інформації Галицько-Волинського літопису, так сталося за угодою між Мстиславом Ярославовичем та Лестьком Білим, укладеною з наміром залучити Данила Романовича до коаліції, аби посадити пересопницького князя на галицький трон, а також задля відмови Данила Романовича від його аспірацій до Галича. Нагородою за це мав стати Тихомль, який малолітні Романовичі отримали відразу ж після виправи 1213/1214 р.: “потом же Данило и Василко. Лестьковою помощью приаста Тихомль. и Перемиль ѿ Олександра. и княжаста с мѣрю в немь”: там же. – Стб. 730. Інформація літопису про те, що вони одержали ще й “Перемиль ѿ Олександра”, наскільки можна припускати, є пізнішою вставкою, якої не було у первісному тексті. На це вказує одина займенника “в немь” (а не “в них”). Можливо, ще перед цією виправою за відмову від претензій до Галича Данилові обіцяли віддати Володимир, що вдалося реалізувати за умовою у Спіші.

Літопис не повідомляє, що після отримання Тихомля Романовичі залишили Кам'янець. Отже, йдеться про розширення володінь. Відтак, вказаний

про міський характер цього поселення. З одного боку, про це свідчить вже сама назва, як і обставини згадок 1262 та 1276 рр., де воно з'являється як укріплене поселення, довкола якого пустошили литовці, не здобувши його самого³³.

Досить невиразно вимальовуються процеси зміни мережі міських осередків між 1269 та 1340 р. у Володимирському князівстві, де у цей час з'явилися Любомль та Городло, а Всеволож розвинулася у міський осередок.

Всеволож розташовувався за 30 км на південь від Володимира (нині городище в околицях села Старгород Львівської обл.)³⁴. Про нього є дві літописні згадки – 1098³⁵ та 1288 р.³⁶. В останній його окреслено як “город”: “...даеть городъ. Всеволожь боъромь. и села роздаваеть”³⁷. На думку Теофіла Коструби, хоча “город” у Всеволожі й існував ще перед XIII ст., центром волості, а, відтак, – міським осередком він став щойно у другій половині XIII ст., близько 1288 р.³⁸.

За 45 км на північ від Володимира у 1287 р.³⁹ вперше відноavano Любомль, що його літописець також назвав “городом”: “...преставися... князь. Володимѣръ... преставление же его бы(с) во Любомли. горо(д)ъ”⁴⁰. Розпланування поселення⁴¹ та спорудження у ньому заходами князя Володимира Васильковича церкви святого Георгія⁴², а також його локалізація у стосунку до найближчих міських осередків свідчать про нього як центр волості.

На сухопутному шляху з Берестя до Володимира за 70 км на південний схід від першого і 85 км на північ від другого та 40 км від Любомля лежало поселення Рай (нині село Яревище Волинської обл.). Цю локалізацію запропонував

Кам'янець випадає шукати в околицях Тихомля – він мав знаходитися у тогочасних володіннях Мстислава Ярославовича. Цей князь претендував на опанування Галича та мав запропонувати щось на заміну Данилові Романовичу. З подій XII ст. відомо, що після смерті луцького князя Ярослава Ізяславовича в 1180 р. князівство поділено між його синами: Всеволод Ярославович отримав Луцьк, Інгвар Ярославович – Дорогобуж та поріччя Горині (Шумськ), а Мстислав Ярославович – Пересопницю. Проте вже 1211 р. Інгвара Ярославовича відноavano як луцького князя. Отже, Всеволод Ярославович помер без потомства, а його уділ перейшов до Інгвара. Літопис не повідомляє у який спосіб брати управляли дорогобужко-шумським уділом. Не викликає, однак, сумніву, що, власне, до нього належав Тихомль, а також Кам'янець в околицях Ізяслава. Отже, Кам'янець, що його згадує літопис, у якому княжили Романовичі в 1213–1214 рр., можна ідентифікувати як місто на р. Горинь в околицях Ізяслава.

³³ Іпат'євская летопись. – Стб. 855, 874.

³⁴ Літопис Руський. – С. 546.

³⁵ Іпат'євская летопись. – Стб. 239. Датування 1098 р. за: Літопис Руський. – С. 151. У Повісті минулих літ про нього згадано в оповіданні під 1097 р.: Іпат'євская летопись. – Стб. 231; Повесть временных лет / Ред. В. Адрианова-Перетц. – Москва; Ленинград, 1950. – С. 170.

³⁶ Датування 1288 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 56. В іпат'ївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1287 р.

³⁷ Іпат'євская летопись. – Стб. 900.

³⁸ Коструба Т. Всеволож і всеволозька волость // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т. 222. – С. 308–312.

³⁹ Іпат'євская летопись. – Стб. 899. Датування 1287 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 55–56. В іпат'ївській редакції Галицько-Волинського літопису слушне датування 1287 р.

⁴⁰ Іпат'євская летопись. – Стб. 918.

⁴¹ Раппопорт П. Военное зодчество... – С. 50.

⁴² Малевская М. В. Георгиевская церковь в Любомле и ее место в русском зодчестве второй половины XIII в. // Древнерусское искусство. Русь, Византия, Балканы. XIII в. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 259–268.

Павло Раппопорт, визначивши його як відкрите поселення біля дерев'яного замку⁴³. Із тексту літопису, крім того, що челядь спромоглася запевнити функціонування двору князя Володимира Васильковича під час його перебування тут у 1288 р.⁴⁴, нічого більше не впливає⁴⁵.

За 10 км на північний захід від Устилуга та 22 км від Володимира поблизу Бугу знаходилось відновлене 1288 р.⁴⁶ Городло князя Володимира Васильковича. Його статус того ж року окреслив Галицько-Волинський літопис: "село Городель"⁴⁷. З тексту літопису видно, що вже тоді плановано збудувати замок ("город") та організувати міський осередок, що, найвірогідніше, сталося ще до кінця XIII ст. У 1366 р. Городло виступає уже центром волості⁴⁸.

Як бачимо, у Володимирському князівстві на початку XIII ст. існували два міські осередки; у другому періоді (1241–1269) розширення мережі відбувалося у північно-східному напрямку (два міські осередки); а в третьому (1269–1340) з'явилися три нових міських осередки на захід та північний й південний схід від Володимира.

Берестейське князівство

Висунутою далеко на північний захід частиною Галицько-Волинського князівства було Берестейське князівство. Первісно воно належало до Турово-Пінського князівства, а наприкінці XII ст. було приєднане до Волинського⁴⁹. Його центром виступало Берестя, на початок XIII ст. – єдиний міський осередок на цій території. Уже на кінець XII ст. не викликає сумнівів його міський характер: поселення, розташоване на острові при впадінні Мухавця до Західного Бугу, складалося з дитинця (поверхня бл. 1 га) та підгороддя (бл. 2,5–3 га)⁵⁰. У першій третині XIII ст. дитинець зайняв увесь острів, а підгороддя перенесено на острів між рукавами Мухавця, вглиб течії. Пізніше на цьому місці розташовувалося місто на магдебурзькому праві, а за новіших часів – цитадель фортеці⁵¹.

Інформація про подальші інвестиції походить щойно з 1241–1269 рр., коли з'явився Більск, вперше відновлений під 1252 р.⁵². Це, без сумніву, був міський

⁴³ Раппопорт П. Город Рай // Acta Baltico-Slavica. – 1969. – Т. 6. – С. 175–179.

⁴⁴ Датування 1288 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 55–56. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1287 р.

⁴⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 901–905.

⁴⁶ Датування 1288 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 55–56. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1287 р.

⁴⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 903.

⁴⁸ Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 r. / Wyd. J. Kurtyka // Rocznik Przemyski. – Przemyśl, 2004. – Т. 40, zes. 4. – С. 143.

⁴⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 38.

⁵⁰ Лысенка П. Гарады Паўднёвай Беларусі // Археалогія Беларусі: У 4 т. – Мінск, 2000. – Т. 3: Средневековы перыяд (IX–XIII стст.). – С. 257.

⁵¹ Его же. Берестье. – Минск, 1985. – С. 387; Яго ж. Старажытнае Бярэсце // Памяць. Гістарыка-дакументальная хроніка Брэста: У 2 кн. – Мінск, 1997. – Кн. 1. – С. 36; Baran O. Inwestycje osadnicze księcia Włodzimierza Wasylkowicza w dzielnicach włodziemińskiej i brzeskiej w świetle Kroniki halicko-wołyńskiej // Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne. – Zamość, 2008–2010 (druk 2012). – Т. 5. – S. 52–53.

⁵² Ипатьевская летопись. – Стб. 819. Датування 1252 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 35. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1253 р.

осередок. Так впливає з повідомлення Галицько-Волинського літопису про події 1289 р., коли Більськ, поряд з Берестям та Кам'янцем, відзначено одним з головних осередків Берестейського князівства⁵³. Крім того, літопис згадує про існування у Більську церкви (посвячення не вказано), до якої князь Володимир Васильович дарував ікони та книги⁵⁴.

В останній період (1269–1340) завдяки інвестиційній діяльності князя Володимира Васильовича з'явилися Кам'янець та Кобринь. Кам'янець на відстані 65 км на північний схід від Берестя за течією р. Лісни засновано близько 1276 р., й він став важливим міським осередком⁵⁵. Там збудовано існуючу досі вежу та церкву Благовіщення. Складно встановити локалізацію й просторовий уклад городища на кінець XIII ст. і його підгороддя. Археологічні дослідження середини XX ст. не виявили культурних шарів, що, як вважається, пов'язане з їх знищенням під час реставрації вежі та впорядкування простору довкола неї на початку того ж століття⁵⁶.

У свою чергу, Кобринь за 50 км на схід від Берестя за течією Мухавця у Галицько-Волинському літописі названо "городом" й охарактеризовано у спосіб, що дає підстави робити висновок про розвинене економічне життя поселення та його укріплення⁵⁷. Проте середньовічне городище Кобриня ще не локалізовано й археологічно не досліджено⁵⁸.

Як бачимо, у Берестейському князівстві на початку XIII ст. був лише один міський осередок; у другому періоді (1241–1269) з'явився ще один, а в третьому – 1269–1340 рр. – два нові міські осередки на захід та північний схід від Берестя.

Дорогичинське князівство

Поруч з Берестейським князівством знаходилось Дорогичинське. На початку XIII ст. єдиним його міським осередком був Дорогичин. Він складався з розташованого на правому березі Західного Бугу замку-дитинця, до якого з трьох сторін прилягало неукріплене підгороддя. На лівому березі, навпроти замку та підгороддя, знаходилося ще одне чимале поселення – передмістя, знане в історіографії як "Дорогичин Руський"⁵⁹.

Після монгольської навали 1241 р. у князівстві з'явився ще один міський осередок – Мельник, вперше віднований у 1258 р.⁶⁰. Він складався з замку-дитинця та підгороддя; там знаходилася також церква Богородиці⁶¹, відзначена того ж року⁶².

⁵³ Ипатьевская летопись. – Стб. 928–932.

⁵⁴ Там же. – Стб. 925.

⁵⁵ Докладніше див.: Baran O. Inwestycje... – С. 48–49.

⁵⁶ Лысенка П. Гарды... – С. 277.

⁵⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 903.

⁵⁸ Лысенка П. Гарды... – С. 278.

⁵⁹ Musianowicz K. Drohiczyn we wczesnym średniowieczu // Materiały Wczesnośredniowieczne. – 1969. – Т. 6. – С. 224. Див. також: Poppe A. Drohiczyn // Słownik Starożytności Słowiańskich. – Wrocław, 1964. – Т. 1. – С. 386–387; Musianowicz K.

Drohiczyn od VI do XIII wieku. Dzieje i kultura. – Olsztyn; Białystok, 1982.

⁶⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 847. Датування 1258 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 41. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1260 р.

⁶¹ Michaluk D. Rozwój układu przestrzennego Mielnika w XIII–XVIII wieku // Studia Białostockie. – Białystok, 1994. – Т. 4. – С. 25–50.

⁶² Ипатьевская летопись. – Стб. 847.

Угровське (Холмське) князівство

На захід та північний захід від Володимира на початку XIII ст. було розташоване Угровське князівство. Його появу можна віднести до кінця XII ст. Як встановив Олександр Головка, ініціатором утворення князівства був володимирський князь Роман Мстиславович, який після опанування Берестя та Червена у 1182 р., прагнучи встановити контроль над бужанським торговим шляхом, заклав відновлені у Галицько-Волинському літописі Угровськ, Верещин, Стівп та Кумів⁶³.

На думку Сергія Панишка, окреме князівство зі столицею в Угровську функціонувало у перших десятиліттях XIII ст.⁶⁴. Угровськ (нині – городище на правому березі Західного Бугу поблизу села Новоугрузьке Любомльського р-ну Волинської обл.)⁶⁵ знаходився на відстані 80 км від Берестя й 70 км від Володимира. Під час археологічних досліджень знайдено залишки церкви та цвинтаря й кам'яного фундаменту вежі, а також численні рухомі пам'ятки XII–XIII ст.⁶⁶. Літопис вказує й на існування в Угровську монастиря святого Данила (засвідчений під 1268 р.)⁶⁷.

До замків на території Угровського князівства можна зарахувати Кумів за 49 км на південний захід від Угровська за течією Угерки. Це підтверджує інформація літопису про набіг литви та ятвягів на Турійськ і Червен у 1210 р.⁶⁸, під час якого Кумів не захоплено, що свідчить про наявність укріплень⁶⁹. Можливо, замком також був Верещин за 34 км на захід від Угровська, відновлений при описі подій 1209⁷⁰ та 1217 рр.⁷¹. Замковий характер Стівпа (польськ.: Столп'є), що знаходився 47 км на захід від Угровська, у XIII ст. підтверджено на основі археологічних досліджень⁷².

⁶³ Головка О. Князь Роман Мстиславович... – С. 96. Див. теж: *Kadłubek W. Kronika polska / Przełoż. i oprac. V. Kürbis.* – Wrocław, 2003. – С. 216.

⁶⁴ Панишко С. Угровське князівство Данила Романовича // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). – Львів, 2003. – С. 58–65.

⁶⁵ Його ж. До проблеми локалізації давньоруського Угровська // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 172–175. Найдокладніше угровську ситуацію розглянуто: *Александрович В.* Угровський епізод // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. – С. 81–95.

⁶⁶ Мазурик Ю. Волинський краєзнавчий музей продовжує в дослідженні літописного Угровська (до 120-річчя початку досліджень Угровська) // Волинський музей: історія і сучасність. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Волинського краєзнавчого музею та 55-річчя Колодяженського літератур-

но-меморіального музею Лесі Українки, Луцьк–Колодяжне, 18–19 травня 2004 р. – Луцьк, 2004. – С. 341.

⁶⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 867.

⁶⁸ Датування 1210 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 10. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1205 р.

⁶⁹ “Литва же и Ятвѣзъ. воеваху и повоева же Тоурискъ. и около Комова. оли и до Червена”: Ипатьевская летопись. – Стб. 721.

⁷⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 721. Датування 1209 р. за: *Włodarski B.* Polska i Ruś... – S. 45, 51. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1204 р.

⁷¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 732. Датування 1217 р. за: *Włodarski B.* Polska i Ruś... – S. 70; *Bartnicki M.* *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264.* – Lublin, 2005. – S. 35. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1213 р.

⁷² Див.: *Zespół wieżowy w Stołpiu.* *Badania 2003–2005 / Red. A. Buko.* – Warszawa, 2009.

С. Панишко відніс до Угровського князівства також Ухані⁷³ (48 км на південь від Угровська та 32 км на північ від Червена). Проте єдина нотатка у тексті Галицько-Волинського літопису з 1210 р.⁷⁴ однозначно пов'язує їх із Червеном: "Литва же и атвѣзѣ. воеваху и повоева же Тоурискъ. и около Комова. оли и до Червена. и бишася оу воротѣ. Червенескы(х). и застава бѣ Оуханыхъ"⁷⁵. В Угровському князівстві на початку XIII ст., відтак, був лише один міський осередок – Угровськ.

У першій половині XIII ст. (перед 1241 р.) з новопосталих відновлено Щекарів та Холм. Щекарів (нині місто Краснистав Люблінського в-ва, Республіка Польща)⁷⁶, що знаходився за 64 км на південний захід від Угровська, можливо, засновано як оборонний замок на західному кордоні князівства. Перша згадка про нього в Галицько-Волинському літописі походить з 1221 р.⁷⁷, але досить непевна. Однак у 1285 р.⁷⁸ це вже був центр окремої волості, який оточувало 10 сіл⁷⁹.

До цього ж періоду відноситься виникнення міського осередку у Холмі. Його закладено у середині 30-х років (й активно розбудовано в наступному десятилітті)⁸⁰. До періоду між 1241 та 1256 рр., можна припускати, відноситься розвиток з більшим розмахом торгово-ремісничого підгороддя біля Холмської гори. Поселення у Холмі на той час складалося із замку-дитинця на Холмській горі⁸¹ та

⁷³ Панишко С. До проблеми локалізації... – С. 169.

⁷⁴ Датування 1210 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 10. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1205 р.

⁷⁵ Іпатъевская летопись. – Стб. 721.

⁷⁶ Літопис Руський. – С. 577.

⁷⁷ Іпатъевская летопись. – Стб. 737. Датування 1221 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 17; Włodarski B. Polska i Ruś... – S. 79; Котляр М. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / Ред. М. Котляр. – Київ, 2002. – С. 189, 333. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1219 р.

⁷⁸ Іпатъевская летопись. – Стб. 888. Датування 1285 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 17. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1282 р.

⁷⁹ "...воева около Щекарева. и вздесать сель": Іпатъевская летопись. – Стб. 888.

⁸⁰ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 40; Котляр Н. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – Киев, 1985. – С. 154; Його ж. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – Київ, 1993. – С. 34; Його ж. Галицько-Волинська Русь. – С. 240;

Його ж. Коментар... – С. 222; Szczygiel R. Miasto w różnym średniowieczu. Lokacja na prawie niemieckim // Chełm i Chełmskie w dziejach / Red. R. Szczygiel. – Chełm, 1996. – S. 29; Яковенко Н. Нарис... – С. 104; Баран О. Датування заснування міста Холма в Галицько-Волинському літописі // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – Київ, 2005. – Т. 5. – С. 428–448; Його ж. Спадщина княжого Холма: пам'ятки і літописна традиція // Пам'ятки України: історія та культура. – 2006. – № 1–2. – С. 33–45. З новіших досліджень див. також: Александрович В. Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13–14. – С. 38–72; Його ж. Холм князя і короля Данила Романовича // Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. – С. 163–202.

⁸¹ Новий етап археологічного дослідження Холма розпочався у 2010–2012 рр. Коротку інформацію про зроблені тоді відкриття див.: Buko A., Dzieńkowski T., Gotub S. Rezydencja książęca na "Wysockiej Górcie" w Chełmie w świetle wyników badań archeologicznych z lat 2010–2012 // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 175–185.

розташованого на захід від нього укріпленого підгороддя. Археологічні дослідження також виявили, що, окрім нього, на захід та північний захід від “граду” розташовувалося ще одне поселення, так само датоване XIII ст. Навколо нього не віднайдено слідів укріплень, відтак, воно було відкритим (неукріпленим)⁸².

Як звернув увагу Ришард Шигел, у другій половині 1230-х років белзький, червенський та дорогичинський уділи разом із Забужжям утворювали домен князя Данила Романовича. Розташування Холма в центрі поміж ними стало однією з основних причин перенесення сюди головної резиденції⁸³. Розлогий домен потребував осередку, з якого можна було б справно ним керувати. Угровськ з іншого (правого) боку Західного Бугу, як ствердив С. Панишко, з огляду на таке розташування, надавався для цього значно менше⁸⁴.

Підсумовуючи, можна твердити, що в Угровському (Холмському) князівстві на початку XIII ст. був лише один міський осередок; у першому періоді (1199–1241) на південний захід від Угровська з’явилися Холм та Щекарів й перший з них став центром нового адміністративно-політичного утворення.

Червенське князівство

На південь від Угровського князівства знаходилося Червенське князівство з двома міськими осередками на початку XIII ст.: Червеном та Сутейськом.

Постійно присутній у джерелах Червен, як впливає з Галицько-Волинського літопису, у першій половині XIII ст. був центром окремого князівства. Під 1223 р.⁸⁵ літопис принагідно подав образ густого залюднення цієї території: “В соу(б) же на ночь поплено бы(с) ѡколо Белза. и ѡколо Червена. Даниломъ и Василкомъ. и вса земля поплена бы(с). боаринъ боарина плѣни(в)шо. смердъ смерда градъ града. ѡкоже не ѡстатиса ни единой вси плѣнени”⁸⁶. Археологічні дослідження також виявили добре збережені сліди оборонного комплексу поселення XI–XIII ст. з городищем та укріпленим підгороддям⁸⁷. За 32 км на північ від Червена розташовувалися

⁸² Буко А., Дзеньковський Т., Голуб С. Холм доби Данила Романовича у світлі найновіших розкопок (резюме) // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С. 187–189; Gółub S., Dzieńkowski T. Osada przygodowa z czasów księcia Daniela Romanowicza w Chełmie // Badania archeologiczne o początkach i historii Chełma. Praca zbiorowa pod red. E. Banasiewicz-Szykuły. – Lublin, 2002. – S. 56–71; Dzieńkowski T., Gółub S. Proces przemian przestrzeni miejskiej w średniowieczu Chełma // Miasta Lubelszczyzny w średniowieczu i okresie wczesnonowożytnym. Problemy i perspektywy badawcze. Streszczenia referatów. – Lublin, 2007. – S. 40–41; Dzieńkowski T. Rozwój przestrzenny Chełma w średniowieczu na podstawie badań archeologicznych // Rocznik

nik Chełmski. – 2010. – T. 14. – S. 7–28.

⁸³ Szczygiel R. Miasto w późnym średniowieczu. – S. 32.

⁸⁴ Панишко С. Угровське князівство... – С. 62.

⁸⁵ Датування 1223 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 18. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1221 р.

⁸⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 739.

⁸⁷ Wąsowicz T. Czerwień // Słownik Starożytności Słowiańskich. – T. 1. – S. 301; Kitel P., Poznański M. System obronny grodu w Czerminie w świetle badań lotniczych i sondowań geologicznych // Badania archeologiczne w Polsce środkowowschodniej, zachodniej Białorusi i Ukrainie w roku 2011: streszczenia referatów XXVIII konferencji sprawozdawczej / Red. U. Kurzątkowska, A. Zakościelna, J. Libera. – Lublin, 2012. – S. 38.

згадані Ухані, охарактеризовані у літописі як місце, де перебував військовий гарнізон⁸⁸.

У свою чергу, за 58 км на захід від Червена розташований Сутейськ, що від XI до середини XIII ст., як випливає з результатів археологічних досліджень, був міським осередком. Він складався із замку-дитинця та підгороддя. Знищено його при монгольській навалі 1241 р.⁸⁹.

Від середини XIII ст. значення Червена поволи слабло. Востаннє його відготовано під 1289 р.⁹⁰. Як можна припускати, до кінця XIII ст. він обезлюднів. Його функції, ймовірно, перейняли розташовані поблизу Тишівці, відготовані під 1419 р. як місто на німецькому праві⁹¹.

Місце Сутейська після монгольської навали 1241 р. як міського осередку, очевидно, зайняв Щебрешин. Документ короля Казимира III з 1352 р. окреслює Щебрешин як "orrido ruthenicali"⁹², однак, містом він, на думку Р. Щигла, був ще за часів Галицько-Волинського князівства⁹³. Коли саме воно почало функціонувати – ствердити складно.

Червенське князівство цікаве зникненням до кінця функціонування Галицько-Волинського князівства обидвох міських осередків, які існували тут на початку XIII ст. й заснуванням поруч з ними нових.

Белзьке князівство

За часів, що нас цікавлять, на теренах Белзького князівства існував лише один міський осередок – Белз. Поселення складалося з округлого в плані замку-дитинця та розташованого на схід від нього підгороддя⁹⁴. На північ від них з північного боку р. Солокії знаходився посад, що від кінця XII чи початку XIII ст., мав деревно-земляні укріплення⁹⁵.

Луцьке князівство

На території Луцького князівства до переліку міських осередків можна віднести Луцьк, Дубно, Чорторийськ, Небль та Перемиль. Луцьк від часу першої згадки був важливим містом у східній частині Волинського князівства. Він складався з дитинця, підгороддя й поселення, що до них тяжіло⁹⁶.

⁸⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 721.

⁸⁹ *Wartolowska Z.* Gród czerwieniski Sutejsk... – S. 114–119.

⁹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 929. Датування 1289 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 59. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису слушне датування 1289 р.

⁹¹ *Zbiór Dokumentów Małopolskich.* – Wrocław, 1970. – Cz. 5 / Wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – S. 214–215. – Nr 1305.

⁹² *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie /* Wyd. O. Pietruski, X. Liske (надалі –

AGZ). – Lwów, 1875. – Т. 5. – Nr 3. – S. 4.

⁹³ *Szczygiel R.* Proces lokacji na prawie niemieckim miasta Szczepieszyna // *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historica.* – Kraków, 2004. – Nr 3: *Księga jubileuszowa profesora Feliksa Kiryka.* – S. 195.

⁹⁴ *Бевз М.* До проблеми реконструкції архітектурно-планувальної системи княжого Белза в світлі картографічних джерел // *Белз і Белзька земля.* Науковий збірник. – Белз, 2004. – Вип. 1. – С. 114.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ *Терський С.* Лучеськ X–XV ст. – Львів, 2006.

Дубно, розташоване за 30 км на південний схід від Луцька за течією р. Ікви, без сумніву, також було міським осередком, а перша згадка про нього походить ще з 1100 р.⁹⁷

Перемиль (60 км на південний захід від Луцька за течією р. Стир) у XIII ст. був пунктом, що мав достатні укріплення, аби витримати облогу, навіть з використанням облогової техніки, як у 1233 р.⁹⁸: "...идоша ко Перемилю Андрѣи королевичъ. Дѣянишь и Оугре. бишася ѿ мостъ. со Володимѣромъ и Даниломъ. и ѿбивъшися имъ. Оугре же вогоритшася к Галичю. и пороки пометаша"⁹⁹.

За 90 км на північ від Луцька за течією р. Стир знаходився Чорторийськ, ще далі – за 90 км від Чорторийська (і 180 км від Луцька) за течією Стиру – Небль.

Відтак, у Луцькому князівстві на початку XIII ст. було п'ять таких осередків. Інформації про розбудову їх мережі у цьому та першій половині наступного століття бракує.

Дорогобузьке (Пересопницьке) князівство

У Дорогобузькому (Пересопницькому) князівстві на початку XIII ст. до міських осередків можна віднести Дорогобуж, Пересопницю, Шумськ, Тихомль та Кам'янець. Два перші, очевидно, з'явилися як замки на шляху з Києва до Володимира.

Від часу першої згадки на сторінках Київського літопису¹⁰⁰ Дорогобуж функціонував як важливий міський осередок. Від XIII ст. маємо єдину датувану 1211 р.¹⁰¹ нотатку про нього, як місце, з якого князь Інгвар Ярославович вислав військо підкріплення на допомогу князю Данилові Романовичу¹⁰². Надалі першість перейшла до Пересопниці. Віднотована пізніше від Дорогобужа¹⁰³, вона на початку століття виступає центром володінь князя Мстислава Ярославовича Німого¹⁰⁴. Археологічно у тогочасній Пересопниці простежено залишки дитинця та посадів¹⁰⁵.

До початку XIII ст. з'явилися також Шумськ і Тихомль. Шумськ, що знаходився за 100 км на південь від Дорогобужа за течією Горині та Вілії, уперше згадано в Київському літописі¹⁰⁶. Під 1152 р. він фігурує з окресленням "город"¹⁰⁷. У XIII ст. Шумськ – поселення, пов'язане з Дорогобузем (1211), та важливий міський осередок східної окраїни володінь князя Данила Романовича (1233 р.¹⁰⁸, тут віднотовано церкву святого Симеона; у 1259 р.¹⁰⁹

⁹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 249.

⁹⁸ Датування 1233 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 24. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису слушне датування 1233 р.

⁹⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 770–771.

¹⁰⁰ Там же. – Стб. 196.

¹⁰¹ Датування 1211 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 11; Котляр М. Коментар... – С. 177. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1208 р.

¹⁰² Ипатьевская летопись. – Стб. 725.

¹⁰³ Там же. – Стб. 387.

¹⁰⁴ Там же. – Стб. 725.

¹⁰⁵ Терський С. Історико-археологічне вивчення літописної Пересопниці // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 7. – С. 256–271.

¹⁰⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 387.

¹⁰⁷ Там же. – Стб. 454.

¹⁰⁸ Датування 1233 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 24. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1231 р.

¹⁰⁹ Датування 1259 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 41–42. В іпатіївській

він став місцем зустрічі князя Василька Романовича з улус-беком Бурундаєм)¹¹⁰.

За 20 км на південь від Шумська розташувався Тихомль, уперше віднотований записом Київського літопису як “город” під 1152 р.¹¹¹. Із XIII ст. про нього є згадки з 1214, 1227 та 1233 рр.¹¹², з яких теж випливає, що це був міський осередок¹¹³.

За 100 км на південь від Дорогобужа за течією Горині знаходився Кам’янець, уперше відзначений у Галицько-Волинському літописі під 1213 р.¹¹⁴: тут князювали малолітні тоді Василько та Данило Романовичі¹¹⁵.

У першій половині XIII ст. в Дорогобузькому (Пересопницькому) князівстві зафіксовані також міські осередки Крем’янець та Торчев й град Данилів.

Крем’янець знаходився за 65 км на південь від Пересопниці та 30 км на захід від Шумська. Згадки про нього розпочинаються від 1227 р.¹¹⁶. 1241 р. під час монгольської навали його не здобули¹¹⁷. Деякі дослідники пов’язують появу тутешніх укріплень щойно з інвестиційною діяльністю князя Данила Романовича 30-х років XIII ст.¹¹⁸, проте обставини першої згадки 1227 р., радше, вказують на їх існування уже на той час. Це, однак, не виключає можливості заходів князя з їх зміцнення.

Далі на південний захід, за 18 км від Крем’янця, знаходився Торчев (нині в околицях Почаєва Тернопільської обл.), віднотований при описі подій 1233 р.¹¹⁹, коли угорський королевич Андрій здійснив виправу проти князя Данила Романовича, який зустрів його біля Торчева: “...наоутрѣа же. переидеть рѣкою Велю. на Шоумскѣ. и поклонивса Боу. и сѣмоу Семейноу. исполчивѣ полкы свое. поиде ко Торчевоу. оувѣдав же Андрѣи королевичѣ. исполчивѣ полкы свое. иде противоу емоу. сирѣчь на сѣчу. идоущоу емоу по ровни. Данилови же и Василкови. сѣхати бѣ со высокихѣ горѣ. и инии же бранахоу. да быхомѣ стали на гора(хѣ) бранахоу сохода”¹²⁰. З оповідання можна зробити висновок, що поселення знаходилось на горі. На думку М. Котляра, літописний Торчев можна ототожнити з селом Старий Тараж поблизу Почаєва за 30 км від Шумська¹²¹.

Відтак, можна зауважити поступове розширення Дорогобузького (Пересопницького) князівства на південь. Здобувши цю територію на початку 30-х років XIII ст., князь Данило Романович, очевидно, повинен був шукати нового

редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1261 р.

¹¹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 725, 767, 849.

¹¹¹ Там же. – Стб. 454.

¹¹² Датування 1214, 1227 та 1233 рр. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 13, 20, 24. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису перше та друге датування 1211 та 1226 р. хибні, а третє – слушне 1233 р.

¹¹³ Ипатьевская летопись. – Стб. 730, 749, 770.

¹¹⁴ Датування 1213 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 12. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1210 р.

¹¹⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 729.

¹¹⁶ Там же. – Стб. 749. Датування 1227 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 20. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1226 р.

¹¹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 786.

¹¹⁸ Крип’якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 25, 34; Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С. 239.

¹¹⁹ Датування 1233 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 24. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1231 р.

¹²⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 767.

¹²¹ Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С. 240.

центру для управління нею. Ймовірно, ним мав стати закладений тоді Данилів (нині – городище на горі Трійця в околицях Шумська Тернопільської обл.)¹²². Про нього маємо лише дві згадки: першу з 1241 р., коли його не став облягати хан Батий, другу – 1259 р.¹²³. Поверхня городища Данилова – 1,25 га. Невеликий культурний шар цілковито походить з XIII ст., що дає підстави пов'язувати укріплення з інвестиційною діяльністю Данила Романовича¹²⁴.

Як бачимо, у Дорогобузькому (Пересопницькому) князівстві на початку XIII ст. існувало п'ять міських осередків; у першому періоді (1199–1241) розширення відбувалося на південний захід (два міські осередки). Бракує відомостей про розбудову їх мережі у другій половині XIII та в першій половині наступного століття.

Перемишльське удільне князівство

Менше залюднене Галицьке князівство на початку XIII ст. складалося з чотирьох князівств: Перемишльського, Галицького, Звенигородського та Тербовельського.

Як міські осередки першого з них функціонували Перемишль, Сянок, Ярослав, Любачів та Городок, а також, ймовірно, Дрогобич.

Одним з найдавніших міст у західній частині Галицького князівства був Перемишль. Його історії присвячена багата наукова література¹²⁵. Для нас важливою є запропонована у Михайла Тихомирова характеристка поселення як міста вже в X–XIII ст.¹²⁶. Погоджувався з таким твердженням й Мауриці Горн¹²⁷. Згідно з припущенням Ярослава Щапова, вже на 1117–1128 рр. тут заснована православна єпископська кафедра, що проіснувала до другої половини XII ст.; між 1205 та 1211 р. її відновлено¹²⁸. Поселення на той час складалося із замку-дитинця (з ансамблем виняткового характеру мурованих споруд¹²⁹) та малого підгороддя на сучасному Замковому узгір'ї, а також трьох укріплених підгородь:

¹²² *Александрович В.* Архітектура і будівництво // Історія української культури: У 5 т. – Київ, 2001. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – С. 257; *Його ж.* Князь володимирський // *Александрович В., Войтович Л.* Король Данило Романович. – С. 62–63.

¹²³ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 786, 849. Датування 1241 та 1259 рр. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 41–42; *Котляр М.* Коментар... – С. 240. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибні датування 1240 та 1261 рр.

¹²⁴ *Раппопорт П.* Данилов // Краткие сообщения Института археологии. – 1971. – Т. 125. – С. 82–86; *Петрик В.* Містобудівельна діяльність Данила Галицького // Король Данило Романович і його місце... – С. 120; *Котляр М.* Галицько-Волинська Русь. – С. 239–240; *Александрович В.*

Князь володимирський. – С. 62–63.

¹²⁵ Див. її перелік у: *Żaki A.* Przemyśl // *Słownik Starożytności Słowiańskich.* – Т. 4. – С. 386–389.

¹²⁶ *Тихомиров М.* Древнерусские города. – С. 328.

¹²⁷ *Horn M.* Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych.* – 1974. – Т. 35. – С. 55.

¹²⁸ *Щапов Я.* Государство и церковь Древней Руси X – XIII вв. – Москва, 1989. – С. 40–42.

¹²⁹ Про обставини їх появи див.: *Дибя Ю.* Фундації богородичних храмів-ротонд у Кракові та Перемишлі у контексті центральноєвропейських міждержавних зв'язків середини XI століття // ЗНТШ. – Львів, 2005. – Т. 249: Праці Комісії архітектури та містобудування. – С. 35–104.

північного, північно-східного та східного (за Анджеєм Коперським)¹³⁰. Їх оточували пов'язані з ними селища.

Другим джерела віднотували Сянок (100 км на південний захід від Перемишля за течією Сяну), який був важливим пунктом на шляху з Угорщини¹³¹. У 1205 р. він став місцем зустрічі Анни – вдови князя Романа Мстиславовича з угорським королем Андрієм II¹³². Як міський осередок княжих часів Сянок також окреслив М. Горн¹³³. Складно, однак, охарактеризувати його тогочасну топографію з огляду на скромність результатів археологічного дослідження¹³⁴.

За 40 км на північ від Перемишля за течією Сяну розташований Ярослав¹³⁵. Під час подій 1232 та 1245 рр. він виступає як укріплений міський осередок, для здобуття якого застосували облогову техніку¹³⁶.

За 50 км на схід від Ярослава (за течією р. Любачівки) знаходився Любачів, віднотований у Галицько-Волинському літописі двічі – у 1214 та 1224 рр.¹³⁷. З цих згадок він постає міським осередком й водночас центром волості¹³⁸. Археологічні дослідження виявили чимале поселення біля замку, розташованого на нинішньому Замковому узвишші¹³⁹.

У східній частині князівства знаходилася Вишня (нині Судова Вишня Львівської обл.)¹⁴⁰, віднотована лише під 1230 р.¹⁴¹, та Городок (перша згадка 1219 р. з окресленням “город”¹⁴²). М. Горн трактував їх міськими осередками¹⁴³. Розташування надавало їм значення поселень на шляху з Перемишля до Звенигорода: 40 км між Перемишлем та Вишнею та 20 км між Вишнею й Городком.

Ймовірно, уже на початку XIII ст. існував також Дрогобич¹⁴⁴ за 80 км на схід від Перемишля, віднотований у “Списку руських міст далеких та близьких”¹⁴⁵. На думку Романа Могитича, поселення складалося з замку та підгороддя¹⁴⁶.

¹³⁰ Koperski A. Wczesnośredniowieczne osadnictwo na terenie Przemyśla // *Przemyśl wczesnośredniowieczny* / Red. E. Sosnowska. – Warszawa, 2010. – S. 93–176.

¹³¹ Wędzki A. Sanok // *Słownik Starożytności Słowiańskich*. – Wrocław, 1975. – T. 5. – S. 50.

¹³² Ипатьевская летопись. – Стб. 764.

¹³³ Horn M. Miejski ruch... – S. 55.

¹³⁴ Підсумування результатів археологічних досліджень див.: *Parczewski M., Pohorska-Kleja E. Najdawniejsze dzieje Sanoka // Sanok. Dzieje miasta / Praca zbiorowa pod red. F. Kiryka*. – Kraków, 1995. – С. 45–88.

¹³⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 447.

¹³⁶ Там же. – Стб. 764, 800–801.

¹³⁷ Там же. – Стб. 731, 746. Датування подій 1214 та 1224 рр. за: *Грушевський М. Хронологія...* – С. 20; *Włodarski B. Polska i Ruś...* – S. 5. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису обидві події хибно віднесені відповідно до 1212 та 1225 рр.

¹³⁸ Janeczek A. Ciągłość w dobie zmian. Lubaczów jako ośrodek zarządu teryto-

rialnego w średniowieczu // *Rocznik Lubaczowski*. – 1996. – Nr 6. – S. 20–31.

¹³⁹ Piotrowski M., Dąbrowski G. Archeologia o początkach Lubaczowa // *Lubaczów*. – Lubaczów, 2009. – S. 16–19.

¹⁴⁰ Літопис Руський. – С. 543.

¹⁴¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 762.

Дату подано згідно з хронологічною сіткою іпатіївської редакції Галицько-Волинського літопису. На думку М. Грушевського, події, при описі яких згадано Вишню, відбувалися наприкінці 1230 – у першій половині 1231 р.: *Грушевський М. Хронологія...* – С. 24.

¹⁴² Ипатьевская летопись. – Стб. 733. Датування 1219 р. згідно з М. Грушевським: *Грушевський М. Хронологія...* – С. 15–16. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1213 р.

¹⁴³ Horn M. Miejski ruch... – S. 55.

¹⁴⁴ Там же. – S. 56–57.

¹⁴⁵ Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов // *ПСРЛ*. – Москва, 1950. – Т. 3. – С. 476.

Отже, в Перемишльському князівстві на початку XIII ст. існувало шість або сім міських осередків: Перемишль, Сянок, Ярослав, Любачів, Вишня, Городок та Дрогобич (ймовірно).

До другої половини XIII ст. Іван Крип'якевич та Роман Могитич відносили появу й розвиток міського осередку в Самборі¹⁴⁷. Його топографія другої половини XIII та першої половини XIV ст. не досліджена. Припускають функціонування на той час замку, а само поселення сприймають центром волості¹⁴⁸.

Як бачимо, для Перемишльського князівства притаманна стабільність мережі міських осередків; лише до третього періоду (1269–1340) можна віднести появу нового пункту, що заповнив виразну пустку у південно-східній частині території.

Звенигородське князівство

Далі на схід, у Звенигородському князівстві до міських осередків, що існували на початку XIII ст., можна віднести Звенигород, Буськ та Пліснеськ.

Центром князівства був Звенигород – одне з найстарших поселень регіону. У першій половині XIII ст. він мав важливе адміністративне значення (1206 р. тут князував Роман Ігоревич)¹⁴⁹. Остання згадка про місто у літописі походить також з першої половини XIII ст. – 1237 р.¹⁵⁰. Поселення складалося із замку-дитинця та укріплених підгородь від заходу, півдня та сходу в обрамленні неукріплених селищ¹⁵¹.

У південно-східній частині Звенигородського князівства знаходився Буськ (50 км від Звенигорода за течією р. Білки та Полтви). Від XIII ст. про нього є дві згадки¹⁵². На думку М. Тихомирова та М. Горна, на той час це вже міський осередок¹⁵³. Він складався з чотирьох археологічно досліджених городищ, одне з яких ідентифікують як залишки замку княжих часів¹⁵⁴.

В околицях Буська (25 км на південний схід від нього) джерела відносять Пліснеськ (нині городище на околиці села Підгірці Бродівського р-ну

¹⁴⁶ *Mohytycz R. Prawo niemieckie a formowanie dzielnic miast o kształtach regularnych na ziemiach ruskich w XIII–XIV wieku // Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji międzynarodowej w Łądku Zdroju 28–29 października 2002 roku / Red. nauk. C. Buśko, M. Goliński, B. Krukiewicz. – Wrocław, 2006. – S. 277.*

¹⁴⁷ *Крип'якевич І. Княжий Самбір і Самбірська волость // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1938. – № 10. – С. 26–32; Його ж. Галицько-Волинське князівство. – С. 47; Mohytycz R. Prawo niemieckie... – S. 267–268.*

¹⁴⁸ *Крип'якевич І. Княжий Самбір... – С. 26–32.*

¹⁴⁹ *Ипатьевская летопись. – Стб. 718; Nagirnyj W. Polityka zagraniczna... – S. 151.*

¹⁵⁰ *Ипатьевская летопись. – Стб. 776.*

Датування 1237 р. за М. Грушевським: *Грушевський М. Хронологія... – С. 26. В іпатівській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1235 р.*

¹⁵¹ *Могитич Р. Звенигород // Вісник Інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1995. – № 3. – С. 5–17. Найдокладніше про княжий Звенигород див.: Гуцало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). – Львів, 2014.*

¹⁵² *Ипатьевская летопись. – Стб. 728, 771.*

¹⁵³ *Тихомиров М. Древнерусские города. – С. 328; Horn M. Miejski ruch... – S. 55.*

¹⁵⁴ *Довгань П., Стеблій Н. Система оборони літописного Бужська // Фортеця. Збірник заповідника “Тустань”. – Львів, 2009. – Кн. 1: На пошану Михайла Рожка. – С. 278–283.*

Львівської обл.)¹⁵⁵ як укріплене поселення¹⁵⁶. Археологічні дослідження встановили, що Плісненськ був міським осередком з дитинцем та укріпленим підгороддям площею близько 4 га¹⁵⁷.

Звенигородське князівство на початку XIII ст. мало, відтак, три міських осередки: Звенигород, Буськ та Плісненськ.

Упродовж першої половини XIII ст. у цьому князівстві з'явився Підгорай (бл. 1236 р.)¹⁵⁸, що знаходився за 42 км на захід від центру князівства – Звенигорода. Як довів Анджей Янчек, його поява збігалася в часі зі становленням однойменної волості, центром якої він став. Утім, вченому не вдалося реконструювати топографію самого осередку (ймовірно, в околицях с. Мокротин Жовківського р-ну Львівської області)¹⁵⁹. У цьому зв'язку не можна не згадати про нещодавно висловлене припущення Віталія Ляски, який, загалом, погодився з висновками попередника щодо Підгорайської волості, проте припустив, що її назва не обов'язково мала виводитися від назви адміністративного ядра території, а Підгорай може бути лише історіографічним фантомом. Водночас він припустив, що центром міг бути згаданий у 1242 р.¹⁶⁰ в Галицько-Волинському літописі Щекотов¹⁶¹. З таким поглядом, утім, важко погодитися. Адже, як зазначав сам В. Ляска, археологічні дослідження на території літописного Щекотова (ідентифікованого як городище поблизу с. Глинське Жовківського р-ну, Львівської обл.) виявили, що його функціонування припадало на X – початок XI ст. й до середини XIII ст.¹⁶². Відтак, Щекотов перестав існувати, коли Підгорайська волость лише мала формуватися.

У Галицькому князівстві внаслідок монгольської навали 1241 р. були зруйновані Звенигород та Плісненськ (у Звенигородському князівстві), де першість отримав Львів, принагідно відновлений 1256 р.¹⁶³. Як вважалося у XIX–XX ст. за російською історіографією, це інвестиція короля Данила Романовича¹⁶⁴, проте новіша література за давнішою традицією віддає заснування міста князеві Левові Даниловичу¹⁶⁵. На 1259 р. це вже досить значне поселення, оскільки його вміщено серед “городів”, зруйнування яких домагався

¹⁵⁵ Літопис Руський. – С. 564.

¹⁵⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 662, 770.

¹⁵⁷ *Ranncopm P.* К вопросу о Плесненске // Советская археология. – 1965. – № 4. – С. 96.

¹⁵⁸ *Janczek A.* Podhoraj – zaginiony gród pogranicza polsko-ruskiego // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1985. – Т. 33, nr 1–2. – С. 3–28.

¹⁵⁹ Там же.

¹⁶⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 793. Датування 1242 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 30–31. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1241 р.

¹⁶¹ *Ляска В.* Districtus Podhorayensis: до проблеми територіальної організації Галицько-Волинського порубіжжя у

XIII–XIV століттях // Княжа доба: історія і культура. – Вип. 7. – С. 109–136.

¹⁶² Там само. – С. 124.

¹⁶³ Ипатьевская летопись. – Стб. 841. Датування 1256 р. згідно з *М. Грушевським: Грушевський М.* Хронологія... – С. 40. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1259 р.

¹⁶⁴ *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – С. 11; *Котляр М.* Галицько-Волинська Русь. – С. 246; *Александрович В. С.* Архітектура... – С. 259.

¹⁶⁵ *Войтович Л.* Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 37–41; *Його ж.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 54–62 (з коротким оглядом проблеми).

улус-бек Бурундай¹⁶⁶. У 1287 р. в околицях Львова стояв Телебуга зі своїм військом¹⁶⁷, а в першій половині XIV ст., як видно з подій 1340 та 1349 рр., Львів уже був важливим адміністративним та політичним осередком. У другій половині XIII – першій половині XIV ст. Львів мав замок на Замковій Горі та підгороддя на терені південної частини пізнішого Жовківського передмістя. Точаться дискусії з приводу характеру та розмірів заселення терену сучасної площі Ринок¹⁶⁸.

Як бачимо, у Звенигородському князівстві на початку XIII ст. існувало три міських осередки; у першому періоді (1199–1241) розширення їх мережі відбувалося у північно-західному напрямку (один осередок); у третьому – 1269–1340 рр. – також з'явився новий осередок на захід від знищеного внаслідок монгольської навали Звенигорода.

Галицьке князівство

У Галицькому князівстві на початку XIII ст. достеменно відомо тільки про один міський осередок – Галич. Поселенський комплекс Галича того часу складався з дитинця розташованого на горі між притоками Дністра Луквою та Мозолевим потоком, підгороддя на південний захід від нього та розміщеного обабіч Лукви на захід від дитинця посаду¹⁶⁹. Внаслідок монгольської навали 1241 р. цей поселенський комплекс знищено, проте згодом певною мірою відбудовано. Як можна припускати на підставі відомостей Галицько-Волинського літопису, після навали Галич ще відігравав важливу роль у політичному житті краю, але поступово його значення підупадало. У середині XIV ст., правдоподібно, він уже не мав рис міського осередку¹⁷⁰, а новий Галич на німецькому праві засновано 1374 р. на новому місці¹⁷¹.

До міських осередків князівства в історіографії зараховують також розташовану на південь від Галича над р. Прут Коломию¹⁷². Беручи до уваги єдину для XIII ст. згадку про неї з 1241 р.¹⁷³, можна припускати появу міста між 1199 та 1241 р. Тогочасна його топографія, однак, не встановлена.

¹⁶⁶ Іпатьевская летопись. – Стб. 849. Датування 1259 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 42. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1261 р.

¹⁶⁷ Іпатьевская летопись. – Стб. 894. Датування 1287 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 56. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1283 р.

¹⁶⁸ Діба Ю. Планувальна структура давнього Львова // *Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 73.*

¹⁶⁹ Нині терени села Кринос. Див.: *Пастернак Я.* Старий Галич: Археологічно-історичні дослідження 1850–1943 рр. – Краків; Львів, 1944; *Свешников І.* Галич // *Археологія Прикарпаття, Волини и*

Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – Киев, 1990. – С. 97–102; *Джеджора О.* Проблеми історичної топографії давнього Галича // *Записки НТШ.* – 1991. – Т. 222. – С. 292–303; *Ауліх В.* Княжий Галич // *Галичина та Волинь...* – С. 139–153.

¹⁷⁰ *Свешников І.* Галич. – С. 102.

¹⁷¹ *Matricularum Regni Poloniae. Summaria.* – Varsoviae, 1915. – Pars 4, vol. 3 / Ed. T. Wierzbowski. – Nr 276 (19.11.1374 р.).

¹⁷² *Крип'якевич І.* Галицько-Волинське князівство. – С. 55.

¹⁷³ Іпатьевская летопись. – Стб. 789–790. Датування 1241 р. за: *Грушевський М.* Хронологія... – С. 30. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1240 р.

Міським осередком Галицького князівства міг бути Жидачів: 1387 р. відготовано “Oppido... Zudaczow”¹⁷⁴, ще перед цим – 1360 р. – жидачівського палатина (воєводу?) Петра Русина (“Petri Rutheni dicti yuanovicz, palatini zudaczouiensis”)¹⁷⁵. І. Крип’якевич ототожнював Жидачів з Удечем Київського літопису 1164 р. З контексту тієї єдиної згадки складно робити висновок, чи вже на той час він був міським осередком¹⁷⁶. З огляду на це, його появу не можна віднести раніше, ніж до середини XIV ст.

Як бачимо, у Галицькому князівстві на початку XIII ст. існував один міський осередок; у першому періоді (1199–1241); розширення мережі відбувалося на південний схід (один осередок); а в третьому – 1269–1340 рр., як можна припускати, з’явився ще один осередок на північний захід від Галича.

Теребовельське князівство

У Теребовельському князівстві міськими осередками можна назвати Теребовлю, Биковен, Збараж, Моклеків, Василів та не віднозоване в джерелах Леньковецьке городище – знищений у середині XIII ст. попередник Чернівців¹⁷⁷.

Щодо Теребовлі історики тривалий час вели дискусію з приводу її локалізації у княжі часи. Одні припускали її знаходження на місці пізнішого замку XIV–XVI ст. в Теребовлі (Лев Чачковський¹⁷⁸), інші вважали княжою Теребовлею поселення у місці впадіння р. Гнізни до Серету поблизу нинішнього села Зеленче (Ярослав Пастернак¹⁷⁹). Щойно археологічні дослідження другої половини XX ст. дали змогу встановити розташування княжої Теребовлі на обох згаданих місцях¹⁸⁰. На думку Бориса Тимощука, на місці пізньосередньовічного замку знаходився дитинець, а поселення на терені Зеленча обслуговувало порт¹⁸¹. Джерельні згадки досить певно вказують на Теребовлю як міський осередок, наділений функцією центру княжої адміністрації. У період, що нас цікавить, остання згадка про Теребовлю походить з 1227 р.¹⁸². Однак її віднозовано також уже в Яна з Чарнкова як поселення, де король Казимир III збудував замок¹⁸³. Вона присутня й у “Списку руських міст далеких та близьких”¹⁸⁴.

¹⁷⁴ AGZ. – Lwów, 1870. – Т. 2. – С. 28.

¹⁷⁵ Kodeks Dyplomatyczny Małopolski / Wyd. F. Piekosiński. – Kraków, 1876. – Т. 1. – С. 299.

¹⁷⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 524.

¹⁷⁷ Тимощук Б. Древнерусские города Северной Буковины // Древнерусские города / Ред. В. Седов. – Москва, 1981. – С. 124–127.

¹⁷⁸ Чачковський Л. Княжий город Теребовля // Життя і знання. – 1932. – С. 257–259; Його ж. Княжа Теребовля (досліди у поземеллю) (рукопис 1932 р.). На жаль, ці праці автору не були доступні. Інформація про них подаю за: Могитич Р. Історична топографія Теребовлі // Вісник Інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1999. – № 10. – С. 27, 35.

¹⁷⁹ Пастернак Я. Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – С. 650–651.

¹⁸⁰ Свешников И. Теребовль // Археологія Прикарпаття... – С. 105–107; Могитич Р. Історична топографія... – С. 27–36.

¹⁸¹ Тимощук Б. Дослідження давньоруської Теребовлі // Тези доповідей VI Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам’янець-Подільський, 1985. – С. 57–59; Его же. Исследования в Теребовле // Археологические открытия 1986 года. – Москва, 1988. – С. 341–342.

¹⁸² Ипатьевская летопись. – Стб. 749. Датування 1227 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 20. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1226 р.

¹⁸³ Kronika Jana z Czarnkowa / Oprac. J. Szlachtowski // Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1872. – Т. 2 / Wyd. A. Bielowski. – С. 626.

¹⁸⁴ Новгородская первая летопись... – С. 476.

За 20 км на північ від Теробовлі за течією р. Серету знаходився Микулин (нині село Микулинці Теробовлянського р-ну Тернопільської обл.)¹⁸⁵, віднований у 1144 та 1205 р.¹⁸⁶. З останньої згадки випливає, що це було укріплене поселення, оскільки, знаходячись на березі Серету, мало призначення блокувати переправу: “Собравшю же Роурикоу Половци и Роуси много... пришедшю емоу на Галичь и срътоша и бодре Галичкыи. и Володимерьстии. оу Микоулина на рѣцѣ Серетѣ. и бившыма сѧ има всѧ днѣ. ѿ рѣкоу Серетѣ”¹⁸⁷.

На північному кордоні з 1214 р. маємо по одній згадці про поселення Биковен (нині село Городище Козівського р-ну Тернопільської обл.)¹⁸⁸ (60 км від Теробовлі за течією Серету) та Збараж (нині городище в околицях села Старий Збараж Збаразького р-ну Тернопільської обл.)¹⁸⁹ (50 км від Теробовлі за течією р. Гнізні). З вимови літопису можна припускати, що це були міські осередки: “...потом же Лестько не можаше приати Галича. но шедѣ воева ѿколо Теробовлѧ. и ѿколо Моклекова. и Збыража. и Быковенѣ взатѣ бы(сѣ) Лахи и Роусью и взѧ плѣнѣ великѣ”¹⁹⁰. За 40 км на південь від Теробовлі був розташований Моклеків, єдина згадка про який походить з наведеної цитати¹⁹¹. Її зміст також підказує міський характер поселення.

Далі, на південь, над Дністром за 70 км від Моклекова та 110 км від Теробовлі (за течією Серету) знаходився Василів (нині село з однойменною назвою Заставнівського р-ну Чернівецької обл.)¹⁹², єдиний раз відзначений 1230 р. як пункт на переправі через Дністер¹⁹³.

За 30 км на південь від Василева розташовувалось не відноване в писемних джерелах Ленківцецьке городище, що, згідно з результатами археологічних досліджень, було на той час міським осередком, а до його знищення в середині XIII ст. спричинилася монгольська навала¹⁹⁴. Воно складалося з трьох укріплених частин: дитинця, підгороддя та поселень біля них¹⁹⁵.

Як бачимо, у Теробовельському князівстві на початку XIII ст. існувало шість міських осередків. Про розбудову їх мережі у другій половині століття та в першій половині наступного ніяких відомостей немає.

Пониззя

Чотири рази у Галицько-Волинському літописі відновано Пониззя¹⁹⁶. З цих згадок можна зробити висновок про досить виняткове його місце у структурі Галицько-Волинського князівства. Ольга Пламеницька навіть припускала його входження до Галицького князівства, а пізніше Галицько-Волинського князівства на

¹⁸⁵ Літопис Руський. – С. 558.

¹⁸⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 316, 717. Датування 1144 р. за Л. Махновцем: Літопис Руський. – С. 197; 1205 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 7. В іпатіївській редакції Київського літопису перша подія слушно датована 1144 р., натомість друга – в іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису – хибно 1202 р.

¹⁸⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 717.

¹⁸⁸ Літопис Руський. – С. 540.

¹⁸⁹ Там само. – С. 551.

¹⁹⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 730.

¹⁹¹ Там же.

¹⁹² Літопис Руський. – С. 542.

¹⁹³ Ипатьевская летопись. – Стб. 761. Датування 1230 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 23. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1229 р.

¹⁹⁴ Тимошук Б. Древнерусские города... – С. 125–129.

¹⁹⁵ Там же. – С. 128.

¹⁹⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 750, 752, 758, 789.

заसाдах федерації та поширення влади галицьких (галицько-волинських) правителів лише на частину поселень у його західній частині – Бакоту, Каліус та Ушицю¹⁹⁷. Однак, на думку Сергія Маярчака, з якою можна погодитися, цей політико-географічний регіон у першій половині XIII ст. замикався у складі згаданих поселень і, навіть, його появу варто відносити власне до того часу. Регіон підлягав князям Галича й власне постійна політична криза у Галицькому князівстві упродовж усієї першої половини століття допривела до виокремлення Пониззя як самостійного утворення¹⁹⁸. З-поміж згаданих поселень лише Ушицю відновлено до початку XIII ст. – уперше 1144 ст.¹⁹⁹. З контексту згадки випливає, що вже тоді вона була міським осередком. Археологічні дослідження 60–70-х років XX ст. дали змогу вивчити залишки городища дитинця. Стверджено також наявність посаду біля нього, однак підтоплення терену унеможливило його дослідження²⁰⁰.

На Пониззі у першій половині XIII ст. вперше відновлено Бакоту (1241²⁰¹), яка стала важливим міським осередком та центром волості. Археологічно виявлено сліди заселення на її території від IV–V ст.²⁰², поселення княжих часів засвідчують матеріали XII–XIII ст.²⁰³. На думку дослідників, воно мало дитинець та посад, а також гірський печерний монастир²⁰⁴. Можливо, на першу половину XIII ст. припадає лише піднесення економічного та політичного значення Бакоти в регіоні та її перетворення на міський осередок. З огляду на це, важливим є спостереження С. Маярчака, згідно з яким, власне, утворення окремого князівства на Пониззі допривело до перетворення Бакоти на центральний осередок²⁰⁵.

Натомість Каліус, уперше відновлений 1242 р.²⁰⁶, був лише замком. На думку М. Котляра, він міг з'явитися навіть у другій половині XII ст., хоча на це й бракує доказів, археологічно поселення досі не досліджене²⁰⁷.

До замків Пониззя належав також розташований поблизу Каліуса, але на протилежному правому березі Дністра Кучелемин. Нічого не можна сказати про його топографію, оскільки археологічно городище досі не вивчене²⁰⁸.

¹⁹⁷ Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 2005. – С. 37.

¹⁹⁸ Маярчак С. Літописні Пониззя і Бакота // Краєзнавство. – 2006. – № 1–4. – С. 169.

¹⁹⁹ Ипатьевская летопись. – Стб. 316. Датування 1144 р. за Л. Махновцем: Літопис Руський. – С. 197. В іпатіївській редакції Київського літопису слушне датування 1144 р.

²⁰⁰ Маярчак С. Археологічні пам'ятки IX–XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 34.

²⁰¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 789. Датування 1241 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 30. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1240 р.

²⁰² Зеленецька І. Бакота // Енциклопедія історії України. – Київ, 2003. – Т. 1: А–В. – С. 169.

²⁰³ Маярчак С. Археологічні пам'ятки... – С. 28–29.

²⁰⁴ Винокур І., Горішній П. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. – Кам'янець-Подільський, 1994; Винокур І., Телегін Д. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Видання друге, доповнене і перероблене. – Тернопіль, 2008. – С. 390–395.

²⁰⁵ Маярчак С. Літописні Пониззя... – С. 171.

²⁰⁶ Ипатьевская летопись. – Стб. 793. Датування 1242 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 30. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1241 р.

²⁰⁷ Котляр М. Каліус // Енциклопедія історії України. – Київ, 2007. – Т. 4: Ка–Ком. – С. 36.

²⁰⁸ Його ж. Кучелемин // Енциклопедія

Як бачимо, на Пониззі на початку XIII ст. існував один міський осередок. У першому періоді (1199–1241) розширення їх мережі відбувалося до заходу (один осередок). Бракує вказівок про її розбудову у другій половині XIII та першій половині наступного століття.

Болохівська земля

Специфічною територіальною одиницею на східному прикордонні Галицько-Волинського князівства була Болохівська земля, розташована вздовж р. Случі та у верхів'ях Південного Бугу. Сама вона та її міські осередки віднозовані у Київському та Галицько-Волинському літописах у 1150, 1236, 1241 і 1255 рр.²⁰⁹. Не дивлячись на довготривале зацікавлення історією регіону, питання його території та її змін досі залишаються дискусійними. У синтетичній праці, присвяченій історії Галицько-Волинського князівства, І. Крип'якевич до головних осередків Болохівської землі відніс Возвягль, Полонне, Микулин, Деревич, Губин, Кобуд, Божзький та Меджибіж²¹⁰. Як можна припускати, опираючись, головним чином, саме на цю працю, Наталя Яковенко ствердила, що центром цього адміністративно-політичного утворення був Болохів, а до інших головних осередків належали також Возвягль, Колодяжин та Меджибіж²¹¹. При так окресленій території Болохівської землі можна зауважити, що розташовані у ній міські осередки виразно зосереджуються у трьох групах: горішній течії Південного Бугу з центром у Меджибожі, межиріччі Случі й Хомори – у Полонному чи Болохові та в околицях Возвягля.

Необхідно, однак, відзначити, що, за Костянтином Терещуком, група поселень на чолі з Возвяглем утворювала окреме політико-адміністративне утворення і не належала до Болохівської землі²¹². Подібної думки, як видається, дотримувався й М. Котляр, який серед відповідних центрів не згадує Возвягль²¹³. Отже, заселення Болохівської землі мало б зосереджуватися у верхів'ях Південного Бугу та межиріччі Случі й Хомори.

Головним осередком у верхів'ях Південного Бугу був Меджибіж. Сюди належали також Кудин, Божзький, Дядьків та Городець. Уже 1148 р.²¹⁴ Меджибіж віднозовано як центр волості²¹⁵. З XIII ст. у Галицько-Волинському літописі про нього збереглося лише два записи, причому зі згадки 1228 р.²¹⁶ можна зробити

історії України. – Київ, 2008. – Т. 5: Кон-Кю. – С. 543.

²⁰⁹ Іпат'євская летопись. – Стб. 398, 774–775, 791–792, 838. Датування 1150 р. за Л. Махновцем: Літопис Руський. – С. 231; 1236, 1241 та 1255 рр. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 25–26, 30–31, 39–40. В іпат'ївській редакції Київського літопису перша подія слушно датована 1150 р., натомість друга – хибно 1235 р., третя – слушно 1241 р., четверта – хибно 1257 р.

²¹⁰ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 37–38.

²¹¹ Яковенко Н. Нарис... – С. 97.

²¹² Терещук К. До питання про ло-

калізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. – Київ, 1976. – С. 166.

²¹³ Котляр М. Болохівська земля // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – С. 333–334.

²¹⁴ Датування 1148 р. за Л. Махновцем: Літопис Руський. – С. 219. В іпат'ївській редакції Київського літопису слушне датування 1148 р.

²¹⁵ Іпат'євская летопись. – Стб. 367.

²¹⁶ Датування 1228 р. за: Грушевський М. Хронологія... – С. 22. В іпат'ївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1227 р.

висновок про входження Меджибожа разом з околицею до сфери впливів князів Володимира: адже тоді Данило та Василько Романовичі посадили в ньому Ярослава Інгваревича²¹⁷. Археологічні дослідження ще не встановили докладнішої топографії тогочасного Меджибожа. Відомо, однак, що городище збереглося на терені сучасного замку²¹⁸.

Серед поселень межиріччя Случі та Хомори до міських осередків можна віднести Полонне, Болохів та, як випадає припускати, Деревич. Сюди ж належали також замки: Чернятин, Кобуд, Губин і Колодяжин.

Полонне – один з найстарших осередків. Перша згадка про нього (в Лаврентіївському літописі) походить ще з 1169 р.²¹⁹. Під кінець XII ст. воно поступово перейшло до сфери впливу галицько-волинських князів. 1196 р.²²⁰ київський князь Рюрик передав Полонне у володіння своєму зятеві, князю Роману Мстиславовичу²²¹, хоча його правління і не стало довготривалим²²². За археологічними дослідженнями відомо про функціонування тоді на терені нинішнього Полонного двох городищ: одне з них датоване періодом від X до XIII ст., інше – XII та XIII ст.²²³.

Важливим осередком був Болохів. Згідно з переконливим припущенням К. Терещука, він знаходився на терені сучасного міста Любар²²⁴ й у XIII ст. складався з двох укріплених городищ, одне з яких ідентифіковано як дитинець з поверхнею 0,8 га, інше – посад. Загальна площа тогочасного Болохова сягала близько 2,8 га²²⁵.

До цієї групи належав також Деревич (нині урочище Замчисько на терені с. Великі Деревичі Любарського р-ну Житомирської обл.)²²⁶. Небагато відомо про його топографію. На основі археологічних досліджень ідентифіковано укріплений дитинець з матеріалами (головно керамікою) XII–XIII ст.²²⁷. Топографія дитинця дає підстави припускати розташування на північ від нього підгороддя.

У світлі згаданого віднесення літописного Возв'язля до Болохівської землі не можна не згадати й про нього. Попри одинокі відзначення на сторінках

²¹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 752–753.

²¹⁸ Толкачев Ю. Меджибіж: археологічні дослідження, підсумки та перспективи // Проблеми археології Середнього Подніпров'я: До 15-річчя Заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. – Київ; Фастів, 2005. – С. 360.

²¹⁹ Лаврентіевская и Троицкая летописи // ПСРЛ. – Санктпетербург, 1846. – Т. 1, I. П. – С. 153. Див. також оригінал рукопису в електронному варіанті: Санкт-Петербург, Российская национальная библиотека. – Ф. 550 – Основное собрание рукописной книги. – Инв. 219. – Л. 120 об. // http://expositions.nl.ru/LaurentianCodex/_Project/page_Show.php (08.08.2015).

²²⁰ Датування 1196 р. за Л. Махновцем: Літопис Руський. – С. 361. В іпатіївській

редакції Київського літопису слушне датування 1196 р.

²²¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 697.

²²² На думку І. Крип'якевича, саме відтоді регіон опинився у сфері впливів Волинського князівства: Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 37.

²²³ Паска В. Полонне за часів Болохівської держави // Болохівщина: земля і люди. – Хмельницький; Стара Синява; Любар, 2000. – Т. 20: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції “Велика Волинь”, 23–24 червня 2000 р. – С. 74.

²²⁴ Терещук К. До питання... – С. 171.

²²⁵ Там само. – С. 170–171.

²²⁶ Рапторт П. Города Болоховской земли // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. – 1955. – № 57. – С. 54.

²²⁷ Там же. – С. 54–56.

Галицько-Волинського літопису у 1256 р.²²⁸, він один з найкраще археологічно вивчених серед згаданих поселень. З археологічних досліджень виходить, що в XII – першій половині XIII ст. це, без сумніву, був міський осередок на правому березі Случі на території сучасного Новограду-Волинського²²⁹. На той час він складався з двох укріплених городищ та одного неукріпленого, розташованого між ними. Перше, зване північним, займало поверхню бл. 1 га²³⁰, друге – південне – 2,5 га²³¹. Друге городище ділилося на три менші укріплені частини, з яких одну, площею 0,4 га, ідентифіковано як дитинець²³². Неукріплене городище між ними займало бл. 6–7 га²³³.

Актуальний стан досліджень не дає змоги простежити розвиток мережі міських осередків Болохівської землі у першій половині XIII ст. Втім, можна стверджувати, що переломним моментом була монгольська навала 1241 р. Внаслідок неї сфера впливу галицько-волинських правителів значно пересунулася на захід. У цей час відпали від Галицько-Волинського князівства Пониззя та Болохівська земля: вони утворювали буферну зону, залежну від Золотої Орди²³⁴. Спроби галицько-волинських князів у 50–60-х роках повернути контроль над цими територіями не доправили до очікуваних результатів. Пониззя залишилося під домінуванням Золотої Орди²³⁵, а поселення Болохівської землі внаслідок дій як галицько-волинських князів, так і монголів були знищені²³⁶.

***

Засновуючись на наведеному матеріалі, можна підсумувати, що упродовж XIII – першої половини XIV ст. на терені Галицько-Волинської держави функціонував 61 міський осередок (наведена лічба враховує також ті, що перестали існувати в середині XIII ст.). На початку XIII ст. функціонувало 40 таких осередків, з яких один зараховуємо до цієї групи гіпотетично. У Володимирському князівстві це Володимир і Турійськ; Берестейському – Берестя; Дорогичинському – Дорогичин; Угровському (пізніше – Холмському) – Угровськ; Червенському – Червен

²²⁸ Ипатьевская летопись. – Стб. 838–839. Датування 1256 р. за: *Nagirnyj W. Polityka zagraniczna...* – S. 280. В іпатіївській редакції Галицько-Волинського літопису хибне датування 1257 р.

²²⁹ *Звіздецький Б.* Південне городище літописного Возвягль: дослідження 1988–1998 рр. // *Літописний Возвягль (дослідження 1988–2007 рр.)*. – Київ, 2008. – С. 9; *Коваль А., Петраускас А., Польгуй В.* Північне городище літописного Возвягль: розкопки 2007 р. // *Літописний Возвягль...* – С. 49; *Непомнящих В.* Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возвягль (за результатами розкопок 1988–1998 рр.) // *Літописний Возвягль...* – С. 73.

²³⁰ *Звіздецький Б.* Південне городище... – С. 8.

²³¹ Там само. – С. 8–9.

²³² *Коваль А., Петраускас А., Польгуй В.* Північне городище... – С. 45.

²³³ *Звіздецький Б.* Південне городище... – С. 9.

²³⁴ *Егоров В.* Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. – Москва, 1985. – С. 36–37; *Русина О.* Україна під татарами і Литвою (Україна кризь віки: У 15 т. – Т. 6). – Київ, 1998. – С. 36–37.

²³⁵ *Пламеницька О.* Сакральна архітектура... – С. 43–55.

²³⁶ *Прищепя Б.* Погоринські і Болохівські міста в давньоруський час // *Болохівщина: земля і люди*. – С. 76–82; *Винокур І.* Болохівська земля в контексті археології та історії Південно-Західної Русі // *Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля*. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 1. – С. 166–174.

Додаток 1. Міські осередки Галицько-Волинської держави,

Володимирське князівство	Берестейське князівство	Дорогичинське князівство	Угровське (Холмське) князівство	Червенське князівство	Белзьке князівство	Луцьке князівство
міські осередки, що існували						
Володимир	Берестя	Дорогичин	Угровськ	Червен	Белз	Луцьк
Турійськ				Сутейськ		Дубно
						Чорторийськ
						Небль
						Перемиль

Додаток 2. Міські осередки Галицько-Волинської держави,

Володимирське князівство	Берестейське князівство	Дорогичинське князівство	Угровське (Холмське) князівство	Червенське князівство	Белзьке князівство	Луцьке князівство
міські осередки, що						
			Щекарів			
			Холм			
міські осередки, що						
Мельниця	Більськ	Мельник				
Камінь						
міські осередки, що						
Любомль	Кам'янець			Щебрешин		
Всеволож	Кобринь					
Городло						
				Тишівці		

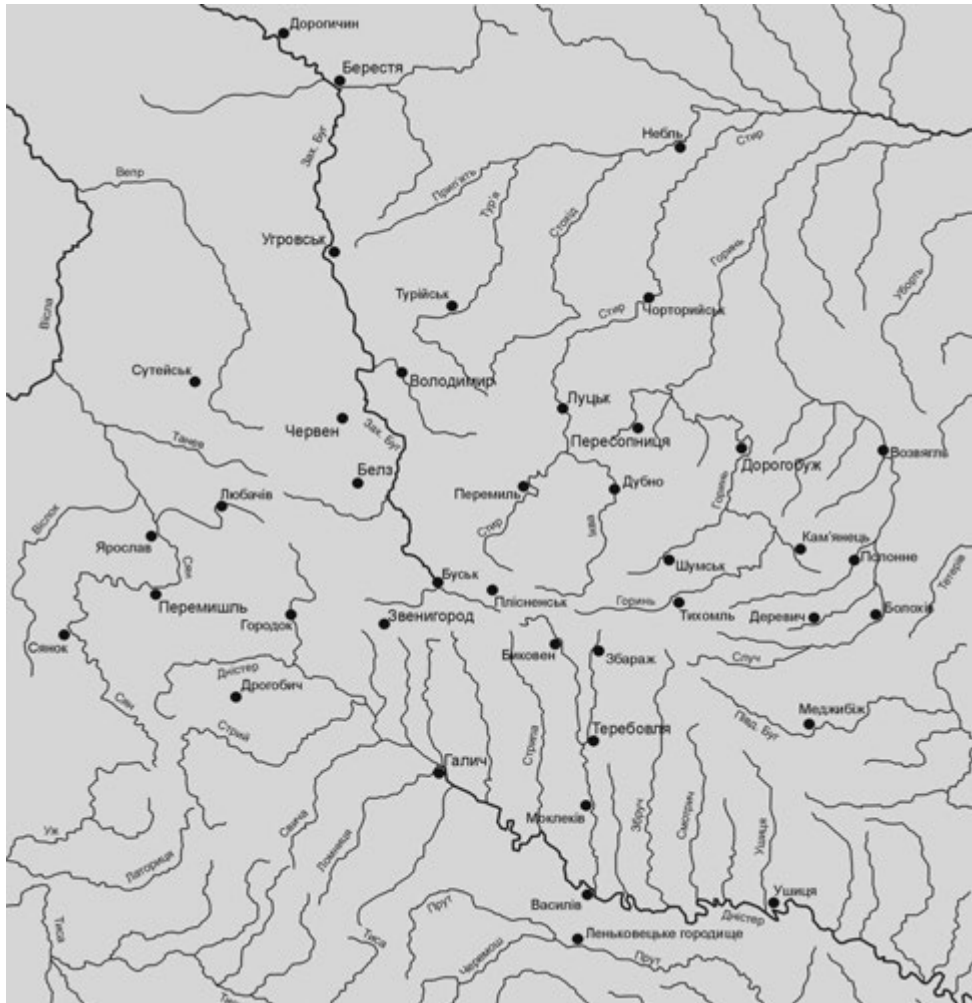
що існували напередодні XIII ст.

Дорогобузь- ке (Пересо- пницьке) князівство	Пере- мишльське князівство	Звенигород- ське князівство	Галицьке князівство	Теребовель- ське князівство	Пониззя	Болохівська земля
напередодні XIII ст.						
Дорого- буж	Пере- мишль	Звениго- род	Галич	Теребовля	Уши- ця	Меджи- біж
Пересо- пниця	Сянок	Буськ		Ленько- вецьке городище		Деревич
Шумськ	Ярослав	Пліс- ненськ		Биковен		Полонне
Тихомль	Любачів			Збараж		Болохів
Кам'янець	Городок			Моклеків		Возвягль
	Дрого- бич			Василів		

що з'явились у XIII та першій половині XIV ст.

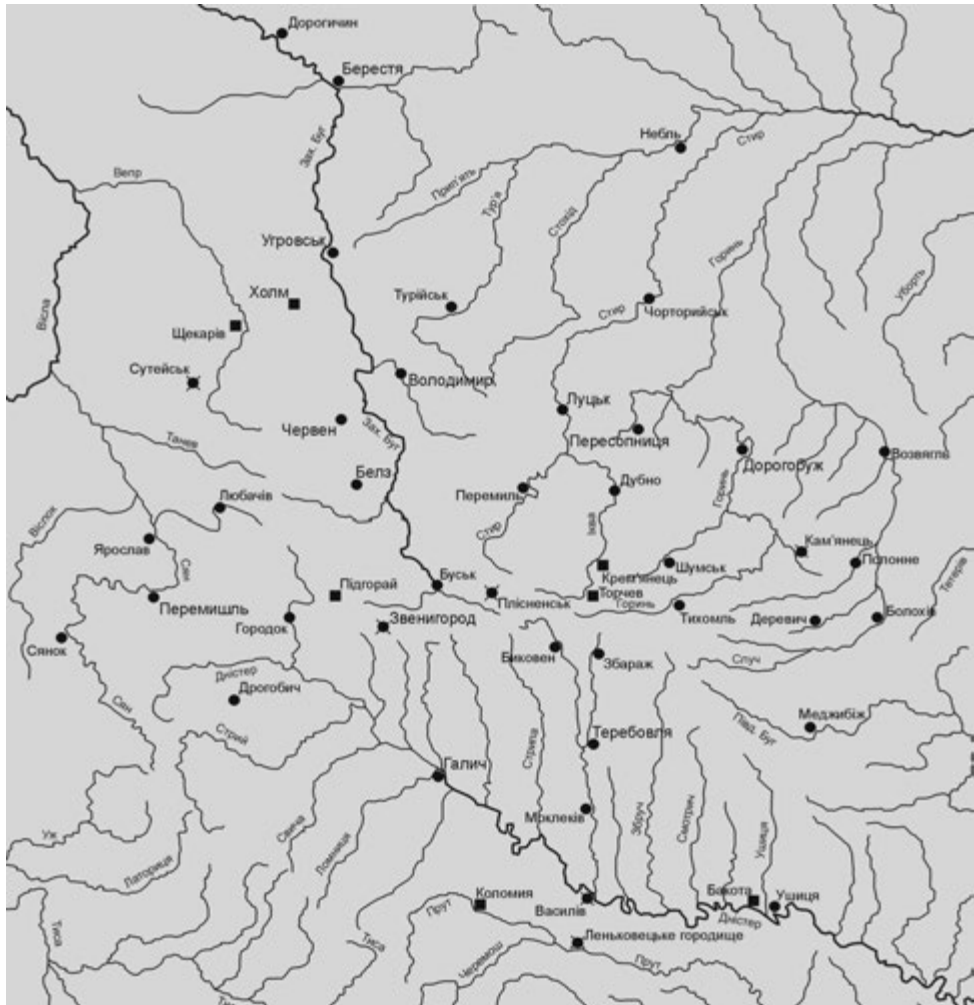
Дорогобузь- ке (Пересо- пницьке) князівство	Перемишль- ське князівство	Звенигород- ське князівство	Галицьке князівство	Теребовель- ське князів- ство	Пониззя	Болохівська земля
з'явились між 1199 та 1241 р.						
Крем'я- нець		Підгорай	Коломия		Бакота	
Торчев						
з'явились між 1241 та 1269 р.						
		Львів				
з'явились між 1269 та 1340 р.						
	Самбір					
			Жидачів			

Додаток 3. Мережа міських осередків Галицько-Волинської держави напередодні XIII ст.

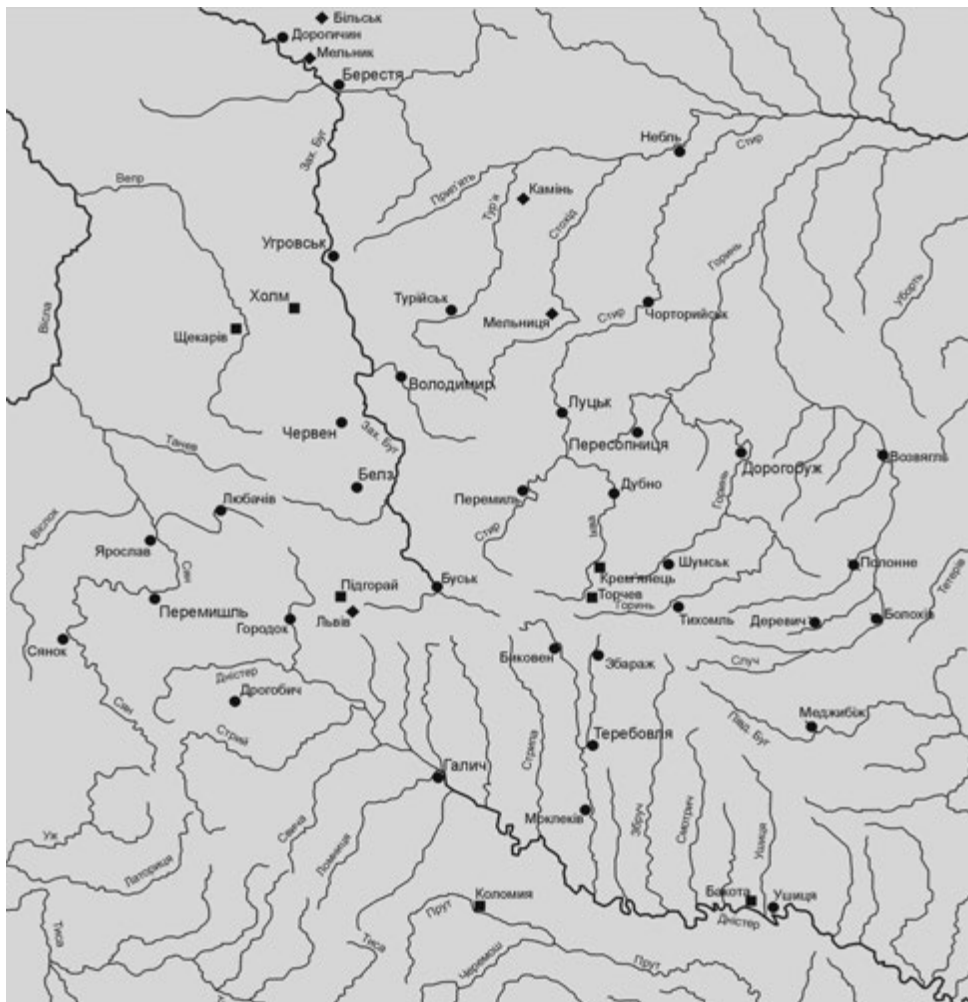
● міські осередки, що існували
напередодні XIII ст.

Додаток 4. Мережа міських осередків Галицько-Волинської держави у 1241 р.

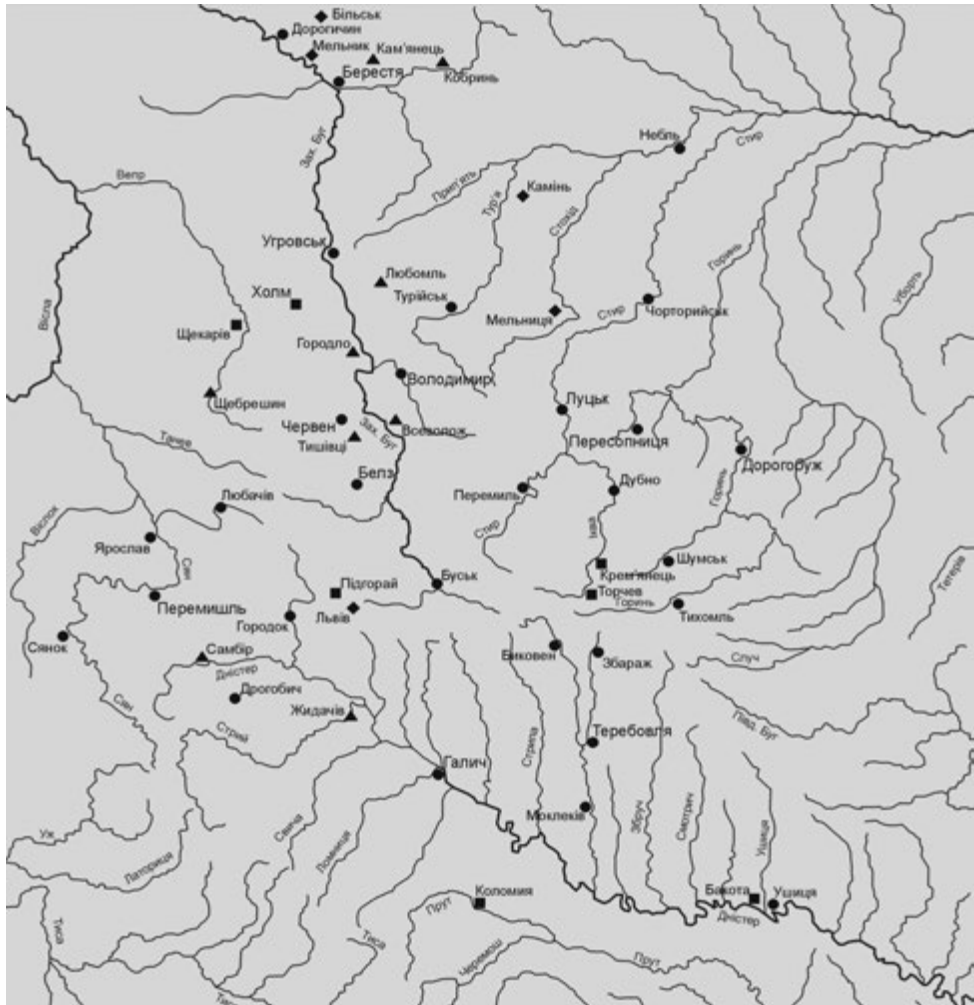
- міські осередки, що існували напередодні XIII ст.
- міські осередки, що з'явилися між 1199 та 1241 р.
- ⊗ міські осередки, знищені внаслідок монгольської навали 1241 р. і не відбудовані після неї

Додаток 5. Мережа міських осередків Галицько-Волинської держави у 1269 р.

- міські осередки, що існували напередодні XIII ст.
- міські осередки, що з'явилися між 1199 та 1241 р.
- ◆ міські осередки, що з'явилися між 1241 та 1269 р.
- ◐ міські осередки, знищені внаслідок сутичок між монголами та галицько-волинськими князями у 50-60-тих роках XIII ст.

**Додаток 6. Мережа міських осередків
Галицько-Волинської держави у 1340 р.**

- міські осередки, що існували напередодні XIII ст.
- міські осередки, що з'явилися між 1199 та 1241 р.
- ◆ міські осередки, що з'явилися між 1241 та 1269 р.
- ▲ міські осередки, що з'явилися між 1269 та 1340 р.

та Сутейськ; Белзькому – Белз; Луцькому – Луцьк, Дубно, Чорторийськ, Небль і Перемиль; Дорогобузькому (Пересопницькому) – Дорогобуж, Пересопниця, Шумськ, Тихомль та Кам'янець; Перемишльському – Перемишль, Сянок, Ярослав, Любачів, Городок та Дрогобич (ймовірно); Звенигородському – Звенигород, Буськ та Плісненськ; Галицькому – Галич; Теревовельському – Теревовля, Биковен, Збараж, Моклеків, Василів та Леньковецьке городище; на Пониззі – Ущиця; у Болохівській землі – Меджибіж, Деревич, Полонне, Болохів та Возвягль.

У першій половині XIII ст. (до 1241 р.) у Галицько-Волинському князівстві з'явилося сім нових міських осередків: в Холмському (раніше – Угровському) – Щекарів та Холм, Дорогобузькому (Пересопницькому) – Крем'янець та Торчев, Звенигородському – Підгорай, Галицькому – Коломия; на Пониззі – Бакота.

Між 1241 та 1269 р. внаслідок монгольської навали 1241 р. знищено: в Червенському князівстві – Сутейськ, Дорогобузькому (Пересопницькому) – Кам'янець, Звенигородському – Звенигород та Плісненськ, Галицькому – Галич (згодом відбудовано), Теревовельському – Леньковецьке городище та Василів.

У 50-х роках XIII ст. внаслідок суперництва між Романовичами та монголами знищено поселення Болохівської землі Меджибіж, Деревич, Полонне, Болохів та Возвягль.

З іншого боку, в другій половині XIII ст. з'явилося також 5 нових міських осередків: у Володимирському князівстві – Мельниця та Камінь-Каширський, Берестейському – Більськ; Дорогичинському – Мельник; Звенигородському – Львів.

Між 1269 та 1340 р. у Галицько-Волинському князівстві виникло дев'ять міських осередків (з них три – гіпотетично): у Володимирському князівстві – Любомль, Всеволож та Городло, Берестейському – Кам'янець та Кобринь, колишньому Червенському – Щебрешин та Тишівці (ймовірно), в Перемишльському Самбір (ймовірно) і колишньому Галицькому – Жидачів (ймовірно). За нез'ясованих обставин ще до кінця XIII ст. збезлюднів Червен, востаннє відновлений під 1289 р.

У другій половині XIII – першій половині XIV ст. на терені Галицько-Волинської держави функціонувало 49 міських осередків. Відтак, необхідно переглянути поширені в історіографії вказівки на кількості міст, зокрема згадані у Л. Войтовича 95 міст у Волинському князівстві та 52 у Галицькому. Після визначення предмета дослідження виявилось, що міських осередків насправді було значно менше.

Особливо необхідно відзначити виняткові для свого часу містобудівні заходи короля Данила Романовича. У його інвестиційній політиці можна виділити два головні напрями. По-перше, вона була підпорядкована потребі зміцнення влади над підлеглою йому територією, що стрімко розширювалася (особливо це помітно у 20–30-х роках XIII ст.), по-друге, забезпеченню від постійної загрози Золотої Орди від 40-х років XIII ст. Водночас, привертає особливе зацікавлення короля зміцненням північно-західного (русько-литовсько-ятвязького) пограниччя, де головна небезпека чигала від ятвягів. Варто підкреслити виняткову успішність цієї діяльності, оскільки вона дала змогу зміцнити владу над значною територією та провадити у відповідному контексті активну міжнародну політику.

Кандидат історичних наук, м. Люблін